

XI. YÜZYILDA TAO-KLARCETİ BÖLGESİNDE TÜRK HÂKİMİYETİ*

Ömer SUBAŞI**

ÖZET

Bizans İmparatoru II. Basileios, tahta çıktığı ilk dönemlerde gerek isyanlar gerekse Balkanlardaki Bulgar tehlikesinden doğuda yaşanan olaylara fazla müdahil olamadı. Ancak İmparator, yaşanan olumsuzlukları bertaraf ettikten sonra yönünü doğuya çevirdi ve XI. yüzyılın ilk yıllarında İberia Kralı Taikli David'in ölümünü fırsat bilerek önceden imzalanan anlaşmanın gereklerini yerine getirmek amacıyla İberia bölgesine girdi. Yapılan mücadeleler sonucunda Bizans, bölge güçleri üzerinde hâkimiyet sağladı ve İmparatorun 1025 yılındaki ölümüne kadar içerisinde Tao-Klarceti bölgesinin de bulunduğu İberia sahası Bizans vasalı olarak kaldı. Kısa zaman içerisinde hem Bizans'ta hem de İberia'da yönetici değişikliğinin yaşanması, iki devlet arasındaki müttefiklik vasfının ortadan kalkmasına sebep oldu. Ancak İberia'da IV. Bagrat'ın çocuk yaşta tahta geçmesi bölgeyi yeniden iç karışıklıklara sürüklerken; Kralın annesi, kurtuluşu yeni Bizans imparatoruna gitmekte buldu. Bizans merkezine yapılan bu ziyaret sonucunda iki devlet yeniden müttefik oldu; ancak yapılan bu anlaşmalar bile Orbelyan Liparit'i taht için mücadele etmekten alıkoymadı. İberia'da yaşanan iç karışıklıklar sırasında Selçuklu kuvvetleri çoktan bu sahalara ulaşmış ve dört bir tarafa akınlar yapmaktaydılar. İlk dönemlerde yağma ve ganimet amacı güden akınlara XI. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Selçuklu hükümdarları önderlik etmeye başladı. Sultan Tuğrul'un Anadolu seferi ile başlayan Türklerin yerleşme ve iskânı amaçlayan akınları, Sultan Alp Arslan ve Melikşah döneminde yapılan akınlar ile devam etti. XI. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu hükümdarlarının yaptıkları akınlar sırasında mücadele sahası olarak da karşımıza çıkan Tao-Klarceti artık konar-göçer Türk kitlelerinin hedef sahası haline gelmişti. Gürcü Kralı David'in giriştiği uzun mücadeleler sonucunda bölgeden uzaklaştırmayı başardığı göçebe Türk kitlelerinin yerine Kıpçak ailelerinin yerleştirilmesi, Tao-Klarceti bölgesinin sosyo-kültürel yapısında büyük değişikliklere sebep oldu. Bu çalışmada Tao-Klarceti bölgesinde meydana gelen siyasi olaylar ile bölgenin Türk hâkimiyetine geçişi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kıpçak, Tao, Klarceti, Artvin, Ardanuç, Savşat

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir

** Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: omer_190@hotmail.com

TURKISH DOMINANCE IN TAO- KLARCETI REGION IN XITH CENTURY

ABSTRACT

Byzantine Imperial II.Basileios couldn't get involved in the events happened in the East in the first years of his sovereignty because of the rebellions and Bulgarian threat in the Balkans. However, the Imperial turned his way to the East after having ruled out all the threats and in the first years of the 11st century, when the King of Iberia Taikli David died, he entered Iberia Region in order to do the necessities of the agreement signed beforehand. As a result of the interventions, Byzantine dominated over the regional forces and until the Imperial's death in 1025, the Iberian field including the Tao- Klarçeti Region remained as Byzantine vassal. The change of the rulers in Iberia and Byzantine, in a short time, led to termination of the alliance between these two countries. Nevertheless, whilst IV. Bagrat's coming to the throne as a child caused internal disorder in the region, the imperial's mother found the liberation in going to the Byzantine Imperial. As a result of this visit to Byzantine center, the two countries became allies; however, even these agreements couldn't prevent Orbelyan Liparit from struggling for the throne. During the internal disorders in the Iberia Region, Seljuk States had already reached to these fields and were invading all sides. The invasions that firstly aimed at swaging and spoils continued with the pioneering of Seljuk rulers after the second half of the 11st century. The invasion of Turks for settlement started with Anatolian invasions of Sultan Tuğrul and continued with the invasions in the eras of Sultan Alp Arslan and Melikşah. Tao-Klarçeti that we confronted as a field of struggle during the invasions of Seljuk rulers has now been a target field for migrant settler Turkish masses. The fact that Georgian King David settled Kypchak families instead of migrant Turkish masses that were sent away from the region as a result of long struggles caused many changes in the cultural structure of Tao-Klarçeti Region. This study discusses the political events in the Tao-Klarçeti Region and describes how the Turks dominated the region.

Key Words: Turkish, Kypchak, Tao, Klarçeti, Artvin, Ardanuç, Savşat

Giriş

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren isminden söz ettiren Tao-Klarçeti, iki farklı coğrafi bölgeden oluşmaktadır. Birçok büyük medeniyetin hâkimiyet sahasına giren ve sayısız istilalara maruz kalan bölge hakkındaki ilk yazılı kayıtlara Urartu kaynaklarında rastlanmaktadır. Urartu sınırlarına kadar yayılan, Kür Nehri kaynaklarında ve Çıldır (Palakats'io) Gölü'nün çevresinde bir federasyon şeklinde yedi krallık tarafından yönetilen bölgeyi, Urartular Diauehi (Diaohi), Yunanlılar ise Taokhoi (Tayk-Tao) olarak adlandırılıyordu. Tao, dar anlamda, Klarçeti'nin güneyinde, Çoruh Nehri ile Kür Nehri kaynakları arasında, Tortum ve Oltu Nehri vadilerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

oluşturduğu bölgedir.¹ Urartu dokümanlarına göre Diauehi bölgesinin yanında Katarza (Katarzene) bölgesi bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde kaleme alınmış Ermeni ve Gürcü kaynaklarının ışığında, Javakheti'nin batısında, Tayk-Tao'nun kuzeydoğusunda Klarceti bölgesinin bulunduğu tespit edilebilmektedir.² Klasik dönem yazarları tarafından farklı şekilde ifade edilen Klarceti ismi, Katarza veya Quturza'dan türediği iddia edilmektedir. Tarihi kaynaklarda sıkça isminden söz ettiren Klarceti bölgesi; Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerinden, Arsian Dağları'nın batısından (Yalnızçam Dağları) ve oradan Şavşat ve Nigal'ın güneyinden Karadeniz'e kadar uzanan toprakları kapsamaktadır.³ Ardauç, Şavşat, Artvin (Nigal), Borçka (P'orçxa-Bourzo), Murgul (Gür. Meruli-Murguli; Bizans Morugoule) ve Mrit (Gür. Mereti-Merceti-Muratlı)⁴ gibi vadiler Klarceti'nin sınırları içerisinde yer alır. Bölge geniş anlamda, Tayk'ın güneyindeki Bolxa bölgesinden Moschi Dağları'na kadarki coğrafyayı kapsamaktadır.⁵ Anadolu'nun kuzeydoğusunda bulunan bölge, yüzyıllar boyunca Karadeniz'in kuzeyinden gelerek büyük siyasi değişikliklere sebep olan göç kitlelerinin Anadolu'ya giriş yeri olarak kullanılmıştır. Milattan önceki dönemlerde Parnavazi sülalesi sayesinde siyasi olarak adından bahsettirmeye başlayan bölgeye sonraki dönemlerde Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Araplar ve Gürcüler gibi değişik topluluklar hükmetmiştir. Ancak XI. yüzyılın başından itibaren Anadolu'da kendini hissettirmeye başlayan Türk akınları sayesinde bölgenin siyasi yapısı kalıcı olarak değişmeye başlamıştır.

A: XI. Yüzyılda Türk Hâkimiyeti Öncesi Tao-Klarceti Bölgesinin Siyasi Yapısı

X. yüzyılın son çeyreğinde Bizans tahtına geçen II. Basileios (976-1025), hâkimiyetinin ilk yıllarında baş gösteren büyük bir isyanla mücadele etmek zorunda kaldı. İmparator, 976-979 yılları arasındaki Skleros'un isyanını ancak Khaldia (Khaldea-Haldik-Gümüşhane-Trabzon-Rize havalisi) Dükü Bardas Phokas ve Taik dükü David sayesinde bastırdı.⁶ Bu isyandan yaklaşık on yıl sonra

¹ Bölgenin tam olarak nereye yerleştirilmesi gerektiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Bunlar arasında; Yukarı Fırat ile Erzurum ve çevresiyle Güneybatı Gürcistan arasına, Çoruh Havzası ile Fırat ırmağının kaynak kesimlerinin arasındaki bölgeye, Erzurum-Erzincan ovalarından Doğu Karadeniz Dağları'nın eteklerine kadar uzanan bölgeye, Çoruh kaynak bölgesindeki Oltu ve civarına veya Sarıkamış'la Aşkale arasındaki bölgeye, yerleştirilmesi gerektiğine dair görüşler vardır. Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul 1998, s.132-140; David Marshall Lang, *Eski Halk ve Ülkeler, Gürcüler*, Çev.: Neşenur Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul 1997, s.52; Süleyman Çiğdem, "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: IX, Sayı 1, Erzurum 2007, s.96-97; M.Diakonoff – S.M.Kashai, *Geographical Name According to Urartian Texts*, Wiesbaden 1981, p.48,49; W.E.D. Allen, The "March-Lands of Georgia", *The Geographical Journal*, Vol. 74, No. 2 (Aug. 1929), pp. 153.

² Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington 1963, p.441,442.

³ Robert H. Hewsen, *The Geography of Ananias of Sirak (Asxarhac'oyc')*, The Long and Short Recensions, Wiesbaden 1992, p.134; Toumanoff, *A.g.e.*, p.439; Yukarı İberia'nın devam eden toprakları Acampsis (Chorokhi-Çoruh Havzası) olduğuna ve bu bölgelerinde ismi geçen Klarceti bölgesi olduğu hakkında bk., W.E.D. Allen, *A History of The Georgian People*, London 1932, p. 56.

⁴ Hewsen, *The Geography of Ananias of Sirak*, p. 65,210; Heinrich Hübschmann, *Die Altarmenischen Ortsnamen*, Amsterdam 1969, p. 359.

⁵ Robert H.Hewsen, *Armenia A Historical Atlas*, The University of Chicago Press, Chicago 2001, p.61; M. Fahrettin Kızıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992, s.198; Yuri Siharulidze-Alexandre Manvelişvili- J. Gogebaşvili-Tsate Batsaşi-İvane Canavhişvili-Biçi Tezelişvili-Mihako Tseretli-Mariam Lortkipanidze, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Haklarının Tarihi ve Kültürü*, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 2005, s.97; Toumanoff, *A.g.e.*, p.457,458, dip not 93.

⁶ Bu isyana karşı bir hamle yapmak isteyen Bizans İmparatoru, Taik'li David'den yardım istedi ve vereceği yardımlar karşılığında kendisine doğuda bir çok bölgeyi vermeyi taahhüt etti. Asolik, *Histoire Universielle, (Étienne Asolik de Tarön)*, Traduite de L'Arménien at Annotée, Par Frédéric Macler, Livre III, Paris 1917, p.59,60; Skylitzes ise bu olayı şöyle anlatır; Phokas yardım toplamak için bütün hızıyla İberia'ya gitti. Kendisini bir ordu ile desteklemesini istediği İberia hükümdarı David'in yanına geldi. Khaldia Dükü olarak görev yaptığı dönemden beri Phokas'a ile iyi ilişkileri olan David için kolayca kabul edilebilirdi. Bk. John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, (Introduction, Text And Notes Translated By John Wortley), Cambridge University Press 2011, p.309,310; Mikhail Psellos'un *Khronographia'si*, Çev.: Işın Demirkent, Ankara 1992, s.8-11; Mehmet Tezcan, "Selçuklu Fethi Öncesi II. Basileios'un İberia Seferleri (1021-22) Sırasında Trabzon'daki İkameti ve Bu Seferlerin Türk Fetihlerine Tesirleri", *Uluslararası*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bardas Phokas isyana başladı ve yardım için Taikli David'e başvurdu. Ardından David yardım isteğini karşılıksız bırakmayarak küçük bir kuvveti Phokas'a gönderdi. Bu müttefik güçler, Taronites'i yenerek bozguna uğrattıktan hemen sonra İberia⁷ kuvvetleri kendi ülkelerine döndü.⁸ Phokas'ın öldürülerek saf dışı bırakılmasının ardından İmparatorun gönderdiği kuvvetler sayesinde Davut itaat altına alındı. David, ölümünden sonra bütün devleti ve asillerden oluşan müteşekkil ordusunu İmparatora miras bırakmak gibi ağır bir taahhütte bulunmak şartı ile affedildi.⁹ David, 31 Mart 1000'de ölünce İmparator, kendisine ilhak eden mirası almak amacıyla Doğu seferine çıktı ve bu sefer sonucunda Taik, Karin¹⁰, Basean bölgesi¹¹ ve Apahunik veya Malazgirt diyarlarını fiilen Bizans İmparatorluğuna bağladı. II. Basileios, Taik bölgesinde bir İberia temasını "katepanlık" teşkil etti.¹² İmparatorun ziyaretinden memnun olmayan İberia Kralı Gurgen, İmparatorlukla bağlarını kopardı ve 1001/1002 yılında Taik'e girerek bölgeyi istila etti.¹³ Meydana gelen olayları duyan İmparator, Magistor Koniklion'un komutasında bir orduyu doğuya gönderdi ve yapılan mücadele sonunda iki taraf Taik'i bölüştü. Taik'in kuzeyinde yer alan Artan, Kola,¹⁴ Javakheti¹⁵ ve Şavşat gibi bölgeler Gurgen'e bırakılırken; Basean ve Karin Ovaları ile güney

Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu Kültür ve Tarih Sempozyumu, 16-18 Mayıs 2006 Türk Ocakları Yay. Trabzon, s.84.

⁷Günümüzde Phasis ve Rioni Nehirleri havzasının kapladığı ve Gürcülerin Ahbazeti, Egrisi, İmereti adını verdikleri batıdaki bölgeye klasik batı kaynakları Kolkhis, Lazika, Abasgia veya İmeretia der. Ülkenin doğusu ise Gürcülerce Kartli, klasik kaynaklarda İberia ya da Hiberia olarak bilinir. İberia iki kısma ayrılır; Yukarı İberia: Acara, Nigal, Şavşat, Klarçeti, Tao, Samtskhe, Javakheti, Artan ve Kola arazilerini içerir. Aşağı İberia ve daha geniş bilgi için bk.Toumanoff, **A.g.e.**, p.438-440; İbrahim Tellioglu, **XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri**, Serander Yay., Trabzon 2009, s.1.

⁸Jonh Harper Forsyth, **The Byzantine-Arap Chronicle (938-1034) of Yahya b.Sa'id al-Antaki**, Vol. II, The University of Michigan 1977, p.438; Yahya ibn Sa'id al-Antaki, **Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche, continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq**, Krachkovski I. (Ignati Iulianovich), Alexander Alexandrovich Vasiliev, Paris : Brepols, 2002, p.424,425.

⁹Olay kısaca şöyle gerçekleşmiştir; Gürcü kralı David, İmparator Basileios'dan af diledi ve itaatini nişanesi olarak, ölümü sonrası başka varisi olmadan ülkesini imparatora bağlanmasını kabul etti, ardından devletin ileri gelenlerinden ölümü sonrası ülkenin teslim edilmesine dair gerekli vesikaları istedi ve onayladı. Bu durum İmparator Basileios'u memnun etti ve ardından imparator Gürcü kralına Kuropolates unvanı verdi. Yahya ibn Sa'id al-Antaki, **Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche**, p.429.

¹⁰Karin, Theodosiupolis ve Kalikala, günümüzdeki Erzurum şehrinin bulunduğu bölgedir. Ernst Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Çev.: Fikret İşıltan, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1970, s.258.

¹¹Aras boylarını teşkil eden düzlükler ve vadiler; Yukarı Pasin, Aşağı Pasin ve Kağızman Pasin'i adıyla ayrı üç bölgeden oluşan ve Pasinler Ovası ismini alan bölge, Aras Nehri'nin Arpaçay ile birleşimine kadar suladığı toprakları içerisine alır. Aras boyundan Deveboynuna kadar bütün arazi Pasinler (Basean) bölgesini teşkil eder. Pasinler Ovası'nın batı sınırı, bölgeyi Erzurum Ovası'ndan ayıran Deveboynu Geçidi iken doğu ucunda, Aras'ın üzerindeki Karakurum ve Karakurum nahiyeleri yer yer Kağızman-Pasin'i diye adlandırılmış ve Kars bölgesi 'de Anpayt (Ormansız) Pasin diye isimlendirilirken, Soğanlı Dağları'nın ormanlık tepeleri Pasinler Ovası'nın doğudaki sınırlarını, Kars Ovası'ndan ayırmıştır. Abdurrahim Şerif Beygu, **Erzurum Tarihi, Abideleri, Kitâbeleri**, İstanbul 1936, s.202.

¹²Honigmann, David'in sahip olduğu Taik bölgesi ile Samtskhe arasındaki Klarçeti bölgesi, Ardanuç ve çevresi, Şavşat ve Acara'nın Davut'a ait olmadığını iddia etmektedir. Gürcü Kroniklerinde ismini geçen bu yerlerin sahipleri olarak bilinen Klarçeti krallarının metinde de görüleceği gibi Bagrat tarafından yakalanarak hapsedilmesi sonucunda bu bölgeler tam olarak İberia topraklarına katılmıştır. Honigmann, **A.g.e.**, s.157,158; Marie F. Brosset, **Gürcistan Tarihi**, (Eski Çağlardan 1212 yılına Kadar), Çev.: Hrand D. Andreasyan, Not./Yay.: Erdoğan Merçil, TTK. Yay., Ankara 2003, s.264; Forsyth, **A.g.e.**, p.465,466; Skylitzes, **A.g.e.**, p.321,322; Catherine Holmes, **Basil II and The Governance of Empire (976-1025)**, Oxford 2005, p.320,321,360; Tezcan, **A.g.m.**, s.86, 87; Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s.38; M. Halil Yımanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944, s. 34.

¹³Forsyth, **A.g.e.**, p.558.

¹⁴Javakheti'nin güneybatısı, Arsian dağlarının doğusunda ve Çıldır gölü batısında bulunan Artan (Ardahan) bölgesi yukarı Artan ve Aşağı Artan diye ikiye ayrılır. Kura nehrinin doğduğu yer olan Kola (Göle) ise, Artan'nın güneyinde, doğu Çıldır gölü ile batıdaki Tao bölgesi arasında bulunan bölgeye yerleştirilir. Toumanoff, **A.g.e.**, p. 439,440.

¹⁵Javakheti; Gür. Javaxet'i, Arm. Javaxk-Jovaxk olarak ifade edilmekte ve Parnavari Gölü'nün doğusundan Arsiani (Yalnızçam) Dağlarına kadar genişleyen bölge ile Samc'xe'nin güney ve güney doğusuna lokalize edilmektedir ve Gugark'ın 9 vilayetinden birisidir. Bk. Hewsen, **The Geography of Ananias of Sirak**, p.134; Leonti Mreveli, Kart'los'un oğlu Mtzhetos'un oğulları arasında ün yapmış Op'los, Ojrxos ve Jawaxos (Javakheti) isminde üç oğlunun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

komşuları Bizanslıların elinde kaldı.¹⁶ 1008 yılında Gurgen'in ölümünün ardından Bagrat, İberia kralı oldu (1008-1014).¹⁷ Bagrat'ın yerine geçen oğlu Abhazia ve Kartli Kralı Giorgi (1014-1027) ile İmparator arasındaki ilişkiler bozulduğu bir sırada, doğudan Çağrı Bey üç bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya giriş yaptı. İlk bakışta Doğu Karadeniz bölgesi açısından herhangi bir sonuç vermeyen bu sefer, Karadeniz havzasının da dahil olduğu doğu eyaletlerindeki Bizans gücünün ne seviyede olduğunun Selçuklular tarafından görülmesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Ayrıca, güneydoğu Karadeniz yöresinde etkili olan Ermeniler ve Erzurum-Artvin¹⁸ havalisinde siyasi ağırlığı bilinen Gürcülerin ilk defa Selçuklu askerleri ile karşılaşması ve mağlup olması, ileride başlayacak olan Oğuz göçleri için çok önemli neticeler ortaya koyacaktır.¹⁹ Bölgenin siyasi hayatının Türkler tarafından harekete geçirilmesini fırsat bilen Kral Giorgi eskiden beri süren iddiaları tekrardan gün yüzüne çıkardı ve Taik arazisi üzerinde hak iddia etti.²⁰ İmparator ise babası Bagrat'a iktidar olarak verdiği Artan, Kola, Javakheti ve Şavşat'ı Giorgi'den geri istedi; ancak Giorgi bu isteği reddetti.²¹ Giorgi'nin hâkimiyetinin yedinci senesi olan 1021 yılında, bizzat İmparator bütün Bizans ordusu ve birçok yabancı askerle Doğuda görüldü.²² 1021 yılındaki savaşta büyük üstünlük kazanan İmparator, savaşa ertesini yıl devam etmeye karar verdi ve kışı geçirmek üzere Khaldia temasına gitti.²³

II. Basileios, 1022 baharında ikinci İberia seferine çıktı. Yapılan bütün barış müzakerelerinin sonuçsuz kalması, Gürcü Kralının barışa taraftar olmadığını gösteriyordu. İmparator, Gürcü Kralını takip ettiği sırada kralın barış elçisi, İmparatorun karşısına çıktı; ancak bu sırada meydana gelen savaşta Gürcüler büyük bir hezimet yaşadılar. Bu ağır yenilgi sonunda Gürcü Kralı, İmparatorun bütün istekleri doğrultusunda barışı kabul etmek zorunda kaldı ve iki taraf arasında bir barış akti imzalandı. İmparatorlukla giriştiği mücadeleyi kaybeden İberia kralı Giorgi, yapılan anlaşma sonucunda henüz üç yaşındaki oğlunu rehin olarak imparatora verdi.²⁴ Gelecekte IV. Bagrat olarak isimlendirilecek olan İberia prensine, üç yıllık tutsaklığının ardından İmparatorun

bulduğunu ve topraklarını bu oğullarına miras bıraktığını aktarmaktadır. Bunlardan en küçüğü olan Javakheti günümüz Ahalkalek eyaletini kapsayan coğrafyaya yerleşmiş ve bölgenin kendi ismi ile anılmasını sağlamıştır. Brosset, **A.g.e.**, s.7; Honigmann, **A.g.e.**, s. 162; Toumanoff, **A.g.e.**, p.439; M. Fahrettin Kızıoğlu ise, Küçük kardeş Cavakh'ın (Varyan, Çavak) kabilesine göre öteden beri Ahalkalek ve Gölle çevresiyle Çıldır Gölü bölgesine Çavakhet-Çavakyurdu denilmekteydi ve Parnavar Gölünden Kür Irmağının kaynağına kadar uzayan yerleri sahiplendiğini ayrıca Çunda ve Artanı inşa ettiğini söylemektedir. Kızıoğlu, **Kıpçaklar**, s. 192,201.

¹⁶ René Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, Çev.: Sosi Dalanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s.523; Honigmann, **A.g.e.**, s.159.

¹⁷ 1008 yılında İberialı Gurgen'in oğlu Bagrat, İberia ve Abhazia birleşik krallığının ilk kralı oldu. Forsyth, **A.g.e.**, p.559.

¹⁸ Robert W. Edwards, Artvin isminin menşeiini açıklamak için Ermeniler arasında var olduğunu iddia ettiği iki rivayetten yararlanmışır. Birincisi; Antik Divin şehrinde gelen göçmenlerin bu bölgeye yerleşmeleri ve onların yeni kasabalarına Ar-Dvin ismini vermesi; İkincisi ise Sveti (Vazriya- Vezirköy) köyü komşularından iki Çoban tarafından kale üzerindeki bölgede eski bir kilise keşfetmelerinden sonra Sveti köyü sakinlerinin bu bölgeye göç etmesi ve daha sonra bu çobanlardan birisinin ismini -Arutin- bu bölgeye vermesi. Robert W. Edwards, "The Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey", **Dumbarton Oaks**, Trustees for Harvard University 1986, Vol. 40, p. 168, d.n.9.

¹⁹ İbrahim Telliöğlu, **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Serander Yay., Trabzon 2007, s.72.

²⁰ Esat Uras, Büyük Ermenistan'ı onbeş vilayete ayrılmış olup, Ondördü vilayeti olarak bahsettiği Dayk'ın (Tayk-Tao) önemli ilçeleri arasında Acara, Göle, Oltu, Tortum, Narman ve Artvin'i saymaktadır. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yay., İstanbul 1987, s. 21,22.

²¹ Forsyth, **A.g.e.**, p.560; Honigmann, **A.g.e.**, s.159.

²² Brosset, **A.g.e.**, s.267.

²³ Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi, (889-1269)**, Çev.: Hrand D. Andreasyan, İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, C.I, Sayı:2, İstanbul 1937, s.168; Holmes, **A.g.e.**, p. 321,322; Brosset, **A.g.e.**, s.268.

²⁴ Yapılan anlaşma sonucunda, önceleri David'in elinde bulunan Basean, Taik, Javakheti, Artanı, Kola toprakları ve Şavşat arazileri ile birlikte takriben 14 kale Bizans'a bırakıldı. Honigmann, **A.g.e.**, s.164,165; Brosset, **A.g.e.**, s.270; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, s.45.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ölümünden çok kısa zaman önce babasının topraklarına geri dönme izni verildi.²⁵ Prens, imparatorluk topraklarından ayrılıp Tao bölgesindeki Bana'ya (Penek) ulaştığı sırada İmparatorun öldüğü ve yerine kardeşi Konstantinos'un (1025-1028) tahta geçtiği haberi geldi (1025). II. Basileios'un ölümü ve Selçuklu akınlarının doğurduğu tehlikeler sonucunda Abhazia ve Kartli Krallığı ile Bizans'ın arasındaki düşmanlıklar ortadan kalkmış; böylece bu güçler arasında bir ittifak kurulmuştu.²⁶ Bagrat'ın gelişinden iki yıl sonra babası Kral Giorgi, 1027 yılında 31 yaşında öldü; yerine Bagrat, kral olarak tahta çıktı (1027-1072).²⁷ Bagrat, henüz dokuz yaşında tahta çıktığında kendinden önce yaşanan savaşın yıkım ve tahribatı Abhazia monarşisinin dengesini ciddi bir şekilde etkilemişti. Giorgi'nin akıllı ve görkemli dul eşi Mariam Artsruni, hem küçük Bagrat için ülkeyi yönetti hem de Bagrat'ın uzun hâkimiyet döneminde oğlu ile ülkenin siyasi hayatını da ekilemeye devam etti. Fakat Girogi'nin ölümünden sonra ülkede meydana gelen otorite boşluğu sırasında Liparit Orbelyan bütün Kafkasya yöneticileri arasında ve Abhazia Krallığı içerisindeki en güçlü adam olmuştur.²⁸

Bu sırada Tao aznavurlarından Vace Garici, Bana piskoposu ve aynı memleketin birçok aznavuru ile krala isyan ederek, büyük bir kabileyle Bizans'a gidip; İmparator Konstantinos'a ilhak ettiler. İmparator iki yıl sonra mabeyincisi ile büyük bir orduyu Doğuya gönderdi.²⁹ Mabeyinci, kısa zamanda Trialet bölgesinde eristavlar esitavı³⁰ Liparit ve oğullarının sahip olduğu Klde-Karni kalesine kadar geldi. Burada yapılan anlaşma teklifi reddedilince birkaç küçük çarpışma vuku bulduğu sırada bazı aznavurlar çekilerek kalelerini Mabeyinciye teslim ettiler. Şavşat Eristavı Çancuh Panel, Şavşat ve Klarjeti'de bulunan Tseft (Tisfet-Atalar) ve Garkloba (Garkulk-Gelklob-Çoraklı) Kalelerini terk ederek Bizanslılarla birleşti.³¹ Bu olaylar yaşanırken Şavşat'ın hazin durumunu gören Tibet Kilisesi Piskopos Saba Mtbevari, Tibet kilisesinin girişine bir kale yaptırıp; Kilisenin yerini tahkim ederek adını Sveti koydu.³² Ardından psikopos, Şavşat bölgesinin tamamını zapt edip Kral Bagrat'ın hizmetine girdi. Saba Mtbevari, 1028'de Bizans ordularının saldırılarına karşı kralı başarıyla savundu ve kısa zaman önce Bizanslılar tarafından işgal edilen Şavşat, yeniden piskopos sayesinde kralın eline geçti. Piskopos Saba'nın bu sadakati kendisine

²⁵ Forsyth, **A.g.e.**, p.581; Aristakes, İmparatorun, üç yıl sonra Abhazia kralının oğlunu pek çok hediye ile serbest bıraktığını iletmektedir. Lastivertli Aristakes, **Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes Lastiverte'i's History**, Trans.: Robert Bedrosian, New York 1985, p.27.

²⁶ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi (1018-1236)**, Ankara 1982, s.4.

²⁷ Urfalı Mateos bu olayı kısaca şöyle iletir: Bu yılda, Gürcistan kralı Gurgi'de öldü. Bunun yerine, oğlu Bagrat tahta çıkarıldı. Bu, bütün Gürcistan'ı hâkimiyeti altına aldı. Urfalı Mateos, **Vekayi-Nâmesi (952-1336) ve Papaz Girgor'un Zeyli (1136-162)**, Çev.: Hrand D. Andreasyan, Not.: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, TTK. Yay., Ankara 2000, s.51; Brosset, **A.g.e.**, s.270,271.

²⁸ Ronald Grigor Suny, **The Making of the Georgian Nation**, Indiana Universty Press 1994, p.33; Allen, **A.g.e.**, p.88.

²⁹ Doğası itibariyle, Şarkın zengin devletlerine mensup Bizans İmparatorluğu'nda, eyaletlerde aşağılama ve yoksulluk, kötü muamele ve yağma sürerken, öteden beri adet olduğu üzere sadece saray ve başkent servet içinde yaşıyordu. Karşılıklı çıkarları zafiyet yaratmadan sıkı bir ittifakla bağlamak varken, imparatorluğun birbirine uymayan kısımlarını muhafaza için yegâne vasıta kaba kuvvetti. Jakob Philipp Fallmerrayer, **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi**, Ter.: Ahmet Cevat Eren, Yay. Haz.: Celalettin Yavuz-İsmail Hacitettahoğlu, Not. İbrahim Telliöglü, TTK Yay. Ankara 2011, s.17.

³⁰ Eristavi, Gürcüce eri-eris (Ordu, daha sonra halk anlamında da kullanılmaya başlamıştır) ve *tavi* (Baş) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur ve zamanla mahalli idareci haline gelmiştir. Ayrıca büyük bir orduya hükmeden ve belli bir eyalete sahip olan şahıslara verilen isimdir. Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**,s.12; N.N. Şengeliya, "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Çev.: Mehmet Mürselov, C. XXII, Sayı 2, Aralık 2007, s. 229; Allen, **A.g.e.**, p.237.

³¹ Mariam Lordkiphanizde, **Georgia in The XI-XII Centuries**, Tbilisi 1987, p.61.

³² Gurgen'in oğlu olup Kuh lakabını taşıyan Aşot, Şavşat bölgesine hakim olduktan sonra Şavşat'ta Tibet kilisesini inşa ettirdi. Wachtang Djobadze, **Early Medieval Georgian Monasteries in Historic Tao, Klarjet'i and Şavşat'i**, Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992, p.218;Stephan H. Rapp, **Studies in Medieval Georgian Historiography: Early Texts and Eurasian Contexts**, Lovannı in Aedibus Peeters 2003, p. 359.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Eristavi unvanı kazandırdı.³³ Bu sırada Mabeyinci, Bana'dan manastır defterdarı ile Klarceti'den Demetre'yi, bölgenin halkını esir almak amacıyla Vitang'ın refakatinde gönderdi. Aynı dönemlerde Ardanuç bölgesi, eristav İvane Abuser tarafından işgal edilmişti. Bölgede sık sık harpler ve mücadeleler meydana gelmesine rağmen iki taraf da kesin bir başarı elde edememiş; ancak mücadele sırasında özellikle alt tabakadan birçok insan, mücadele sahasından sürülmüştür. Bu olayların yaşandığı bir sırada İmparatorun aniden hastalanarak Mabeyinciye İstanbul'a geri çağırması, bölgedeki çatışmaların son bulmasını sağladı.³⁴

İmparatorun ölümünden sonra Romanos İmparator oldu (1028-1034). İki yıl sonra Kral Bagrat'ın annesi, 1031/32'de İmparator ile sulh ve ittifak akdetmek; oğluna kuropalates unvanı tevcih edilmesini rica etmek ve ona bir eş bulabilmek için imparatorluk merkezine gitti.³⁵ İmparatorla yapılan görüşmeler sonrası iki devlet arasında ittifak kuruldu. Kralın annesi, oğlu için Kuropolutes unvanıyla Tao bölgesine geldi ve bundan sonra Bagrat, Kuropolates Bagrat olarak anılmaya başlandı. Skylitzes'e göre ise Kraliçe, İmparatorluk Sarayına gitmemiş; bu istekleri bir heyet vasıtasıyla imparatora iletmiştir.³⁶

Önceki Kral Giorgi'nin ikinci eşinden olma Demetre isimli bir oğlu vardı ve bu Prens, üvey kardeşi Kral Bagrat ile annesine karşı girişeceği bir mücadelede başarılı olamayacağını düşündüğü için 1033'de Bizans'a sığındı.³⁷ Bu sırada Gürcü monarşisinde önemli bir yere sahip olan Liparit, Kral Bagrat'a Tiflis'i zapt etme tavsiyesinde bulunmuş; yapılan iki yıllık muhasaradan sonra şehir ele geçirilmişti. Fakat gerek şehir muhasarası sırasında gerekse şehrin tesliminden sonra yaşanan gelişmeler, Liparit ile Kral Bagrat'ın arasının açılmasına sebep oldu. Bu dönemde Liparit, Krala karşı faaliyete girişerek Bagrat'ın kardeşi Demetre'yi bir ordu ile Bizans'tan getirtti. 1039'da Demetre destekçileri Bizanslılar ile Samtskhe'ye³⁸ geldi ve Liparit ile birleşti. Kral Bagrat'a karşı girişilen mücadelede başarılı olamayan müttefik güçler dağıldı ve Bizanslılar Demetre'yi de yanlarına alarak memleketlerine geri döndüler. Liparit ise Kral ile barış yaptıktan sonra onun tarafından Kartli Eristavlığına atandı. Kısa zaman sonra Liparit yeniden harekete geçti ve Ani ile Ardanuç Eristavını ve Atskuer Senyörü Abuser'i ele geçirdi. Bunun üzerine Kral Bagrat Tiflis'ten hareket ederek Javakethi'ye gelince yardım kuvvetleri de krala katıldı. Bagrat'ın Fokani'yi

³³ Djobadze, **A.g.e.**, p.231.

³⁴ Aristakes yaşanan bu olayları kısaca şöyle aktarmaktadır; İkinci yıl olduğu zaman İmparator, Nikit isimli bir mabeyinci (harem ağası) bölgeye yönetici olması için gönderdi. O, bölgeye vardı ve Gürcistan arazisine geçti. Üçüncü yılın başında Parakoimonemos (Kelime anlamı İmparatorun yanında uyuyan kişi. Bu görev sadece hadımlara verilir ve sarayındaki hadımların reisi yüksek mabeyinci Parakoimonemos unvanına sahipti) Simon, çok sayıda askerle doğuya geldi. Gelişinin ardından Gürcistan topraklarına geçti. Ancak imparatorun öldüğüne dair kötü haber ulaştığından dolayı o hiçbir şey yapamadı. Simon bu haberi duyar duymaz bütün askerlerini toplayarak İstanbul'a geri döndü. Aristakes, **A.g.e.**, p.30; Ancak eseri Fransızca olarak yayımlayan Canard- Berberian, doğuya gönderilen ordunun başında Simon değil, imparatorun ilk mabeyincisi olan ve Scholia Domesticia ve Parakoimonemos unvanına yükseltilen Nicholas'ın olduğu iddia etmişlerdir. Skylitzes'te ise gerek yaşanan olayları gerekse Simon-Symeon ve Nicolas'ın saray görevlerini ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Lastiverth Aristakes, **Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne**, trans.: Karen Yüzbashian, (Marius Canard-Haig Berberian) Bürksel 1973, p. 27, d.n.4; Skylitzes, **A.g.e.**, p.349,350; Robert W. Thomson, **Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle, The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation**, Oxford 1996, p. 286,287; **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, s. 261; Brosset, **A.g.e.**, s. 273,274.

³⁵ Thomson, **A.g.e.**, p.287; Brosset, **A.g.e.**, s.275; Cyril Toumanoff, "Armenia and Georgia", **The Cambridge Medieval History**, Vol. IV. The Byzantine Empire part I. Chapter XIV., Cambridge 1966, p.621.

³⁶ Skylitzes, olayı kısaca şöyle anlatmaktadır; "O ordularını düzenlemeye çalışırken, Abhazia hükümdarı George hastalandı ve öldü. Onun dul eşi, oğlu Bagrat (Pankratios) için bir eş ve barış antlaşması ricası ile imparatora hediyelerle birlikte bir heyet gönderdi. İmparator onun heyetini kabul etti; barış antlaşması teklifini onayladı ve kardeşi Basil'in kızı olan yeğeni Helen'i gelin olarak Abhazia'ya gönderdi. O damadı Bagrat'ı Kuropolates payesine yükseltti". Skylitzes, **A.g.e.**, p. 356,357.

³⁷ Brosset, **A.g.e.**, s.276; Toumanoff, **A.g.m.**, p.621; Allen, **A.g.e.**, p.88,89.

³⁸ Honigmann, Samtskhe (Samts'khe'-Samic'ihe- Samc'xe'n- Samts'khe) muhtemelen Gürcü dilinde üç kale manasına gelen Samc'he'den geldiğini ve bu kalelerin ise Ozrhe (Odzrkhe), Cuarise'ihe ve Lomsiant'a olduğunu iddia eder. Honigmann, **A.g.e.**, s.163,164.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 5 Spring 2013

muhasara ettiği sırada kuvvetlerinden bir kısmının Bagrat'tan ayrılarak Liparit'in tarafına geçtiğini duyan Kral, kış döneminde Şavşat'ı geçerek Kartli'ye gitti. Bagrat'ın bölgeden uzaklaşmasını fırsat bilen Liparit, Kral'ın kardeşi Demetre'yi Bizans'tan ikinci defa getirtirdi ve krallığa yeniden bir anlaşmazlık soktu. Ancak Liparit, Kralın elinde rehine olarak bulunan oğlu İvane 'ye karşı Abuser ile kalesini Krala iade etti. Girişilen bu mücadelede Kahetlilere ek olarak Ermeni Kralı David ve adamları ile Liparit güçlü bir müttefik kuvvet oluşturdu. Kral Bagrat ise yardıma gelen üç bin Varang sayesinde kuvvetlendirdiği ordusu ile Liparit ve müttefiklerine karşı Sasiret ormanının girişinde yaptığı savaşı kaybetti.³⁹

Kısa zaman sonra Kalmakh Eristavı⁴⁰ Sula ve Ardanuç Eristavı Grigor ile içerisinde Şavşat, Ardanuç, Tukharis, Kweli, Samtskhe ve Tao eristavlıklarında bulunduğu Meskheti bölgesi eristavları anlaşarak Kral Bagrat'ın ordusuna katıldılar.⁴¹ Bunu haber alan Liparit, müttefikleri olan Bizanslılar ve Ermenilerle ani bir baskın yaparak Kral Bagrat'ı kaçırmaya mecbur etti. Savaş sırasında Kalmakh Eristavı Sula ile Ardanuç Eristavı Grigor yakalandı. Yine aynı savaşta yakalanan ve Ardanuç'u teslim etmesi için ölümle tehdit edilen Abuser oğlu Girgol buna razı oldu ve ardından Ardanuç ile çevresini Liparit'e teslim etti.⁴² Mücadelenin bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada Bizans İmparatoru, Kral Bagrat ve Liparit'e ilişkilerini düzeltmeleri için ricada bulundu. İmparatorun teşviki üzerine, İberia bölgesinin bu iki güçlü yöneticisi arasında bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Abhazia ve bütün İberia'nın yönetimi Bagrat'a verilirken; Liparit'e ise içerisinde Ardanuç ve Şavşat gibi eristavlıkların bağlı bulunduğu Meskheti bölgesinin yöneticiliği verildi.⁴³ Liparit'in Ardanuç ve Kalmakh hâkimiyetini kuvvetlendirdiği bir sırada, doğudan Selçuklu şehzadeleri İbrahim Yınal ve Kutalmış, büyük bir ordu ile Anadolu'ya yönelerek Aras Nehri'ni takip edip, bu doğrultuda ilerleyerek birkaç kale ve müstahkem mevki fethettikten sonra, 1048 yılında Basean bölgesine girdiler. Şehzadeler, yolları üzerinde Bizans ordusunu Karaz (Arzen) denilen ve ticaretle uğraşan ahalisinden dolayı çok zengin olan şehre çevirdiler.⁴⁴ Daha sonra batıda Khaldia themasına;⁴⁵ kuzeyde Çoruh Nehri havzasına; Sper (İspir), Taik (Tao) ve Arşarunik Kaleleri'ne; güneyde Taron (Muş), Haşteank ve Horzean'a kadar ilerlediler. Sonra Sünik'e kadar girip ardından Tercan'ın güneyindeki Simpat Kalesi'ni zapt ettikten sonra tekrardan Karaz'a yöneldiler.⁴⁶ Selçuklar, Karaz'a saldırdıktan sonra hiç beklemedikleri kadar büyük bir direnişle karşılaştılar ve bu mücadele altı gün sürdü.⁴⁷ Bu sırada üzerlerine gelen Selçuklu güçlerine karşı

³⁹ Thomson, **A.g.e.**, p.292,293; Brosset, **A.g.e.**, s.281,282; Allen, **A.g.e.**, p.89.

⁴⁰ Kalmakh kalesi, VIII. yüzyılda komşuları Syspiritis (İspir) Prensiğinin nüfuzu altında Tao'da (Tayk) yaşadıkları dönemde Bagratlılar tarafından inşa edilmiştir. Kalmakh, Şirak'ın konumlandırmasına göre, yalnız yukarı Tao'daki Tortum'un doğusunda Çoruh nehri vadisi ve Parhal Dağları yakınındaki bölge olan Asis'pori veya Arseats'p'or de değil, Syspiritis'in (İspir) yakın çevresinde yer alması muhtemeldir. Toumanoff, **A.g.e.**, p.490,491; Brosset, **A.g.e.**, s. 213; Grousset, **A.g.e.**, s. 328.

⁴¹ Meskheti Bölgesi eristavlıkları için bk. Allen, **A.g.e.**, p.238.

⁴² Brosset, **A.g.e.**, s.283.

⁴³ Skylitzes, **A.g.e.**, p.421; Vardan bu olayı kısaca şöyle aktarmaktadır; Bu zamanlarda, Gürcistan kralı Georg'dan sonra oğlu Bagrat geldi. Gürcistan prensi Liparit isyan ederek kralı Aphazia'nın içlerine kadar kaçırdı ve kendisi İmparator Mihail'in rızası ile memleketini bir süre idare etti. Bk. Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.173.

⁴⁴ Yınanç, **A.g.e.**, s.47; Honigmann, **A.g.e.**, s.178.

⁴⁵ Khaldia themasının merkezi Trabzon idi. Yınanç, **A.g.e.**, s.32.

⁴⁶ Aristakes, **Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne**, p.58,59; Aristakes, **Aristakes Lastivert'i's History**, p.68; Mikhael Attaleiates bu yaşananları özetle şöyle aktarmaktadır; Oğuz Türkleri (Nefthalit) yörenin bütün uluslarına büyük yiğitliklerini kanıtladıktan sonra İberia/Gürcistan ile olan sınırlarındaki doğu bölgelerine yaklaştılar ve arazilerimizden, ellerinden geldiğince çoğuna, akınlar yaptılar. Bu halk sürekli olarak Rum ülkesine, büyük felaketlere yol açarak, akınlar yürüttü. İberia ülkesinin tümünde korkusuzca bir boydan öte yana at koşturuyorlar, köyleri ve kasabaları talan ediyorlar, büyük yerleşimleri yakıp yıkıyorlar ve yörenin altını üstüne getiriyorlardı. Mikhael Attaleiates, **Tarih**, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s.55,56.

⁴⁷ Skylitzes, **A.g.e.**, p.424; **Smbat Sparapet's Chronicle**, Trans.: Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005, p.22; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.86; Xavier Jacob, **Les Turcs Au Moyen-Âge**, TTK. yay., Ankara 1990, s.83,84;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

mukavemet edemeyeceklerini anlayan Vaspuragan Valisi Araon ve İberia Valisi Kekaumenos, Bizans İmparatoru'na haber gönderip yardım istediler. İmparator, o esnada Gürcistan Kralı Bagrat'ı kaçırarak Meskheti bölgesi ile Savşat, Ardanuç ve çevresini hakimiyeti altına alan ve Bizans himayesini kabul etmiş olan genç Liparit'e haber gönderip; İberia ve Abhazia'nın kuvvetleri ile imparatorluğun generallerine iltihak etmesini rica etti. Ardından İmparator kızını ve karısını Gürcülere rehin olarak gönderdi.⁴⁸ Liparit, imparatorluk valilerinin yardımına gitmek üzere Yukarı-Kartli'nın bütün askerleri ile harekete geçti.⁴⁹ Liparit'in kumandasındaki Gürcü, Ermeni ve Rumlardan mürekkep ordu ile Katakalon Kekaumenos kumandasındaki asıl Bizans ordusu birleşerek Kastrom Okomion köyünde karargâh kurdukları sırada Türk Ordusu da buraya doğru gelmekte idi.⁵⁰ Savaş, 18 Eylül 1049 tarihinde yapıldı ve başta Liparit olmak üzere birçok kumandan Türkler tarafından esir edildi. Bizans'a karşı kazanılan bu ilk büyük zaferin ardından tutsağı Liparit ile İbrahim Yınal, Rey'e gitti.⁵¹ Liparit'in esir edilerek hüküm sürdüğü bölgelerden uzaklaştırılması, Kral Bagrat'ın prestijinin artmasını sağladı. Bu ülkenin soyluları ve Liparit'in oğulları İvane ve Niania, babalarının mahkûmiyetinin ardından barış istediler ve Kralın gücünü tanıdılar.⁵²

Liparit, Türkler tarafından serbest bırakıldıktan sonra Ani'ye geldi. Kral Bagrat bu haberi aldıktan hemen sonra ona karşı yürümek üzere Kartli'den geçerek Javakheti'ye gitti. Liparit bunun üzerine eski müttefiki olan Bizans memleketine gidip imparatorla görüştü. İmparator, devlet yöneticiliği makamları vermekle onu onurlandırdı, övücü sözlerle ve armağanlarla bezedikten sonra büyük yardımlarla memleketine geri gönderdi. Bir görüşe göre ise Bagrat, Liparit'in aldığı yardımlardan dolayı ona karşı koyamadı.⁵³

Liparit, hem doğuda Selçuklu Sultanı ile olan ilişkileri hem de Bizans İmparatoru ile olan münasebetlerinden dolayı Yukarı Kartli bölgesinde büyük bir güce sahip olmuştu. Liparit bu güce dayanarak 1054'te imparatoru görmek için İmparatorluk merkezine giden ancak üç yıl orada ikamet etmek zorunda kalan Kral Bagrat'ın küçük yaştaki oğlu Giorgi'yi kral yaptı.⁵⁴ 1059'da Liparit idaresinden usanan Kalmakh Eristavı Sula ve Meskheti bölgesi yöneticileri, Liparit'i terk ettiler ve oğluyla birlikte onu Dvlid de yakaladılar. Sula, iki esiri yani Liparit'i ve oğlu İvane'yi akıbetlerinin tayini için Kalmakh'a götürdü ve Kral Bagrat'a haber gönderdi. Liparit ve oğlu Kralın

Grousset, *A.g.e.*, s.574; Marie F. Brosset, *Collection D'Historiens Armeniens,- Samouel D'Ani, Tables Chronologiques*, S-Petersbourg 1876, p.449; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.90,91.

⁴⁸ Azimi Tarihi, *Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler*, Neş.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 2006, s.10; Father Michael Chamich, *History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era*, Trans.: Johannes Avdall, Calcuta 1827, p.137,138; Yınanç, *A.g.e.*, s.46;

⁴⁹ Stephanos Orbelyan eserinde takviye kuvveti olarak gelen kuvvetlerin sayısını Liparit ile birlikte 700 soylu, kendi askerlerinden 16000 kişi ve Gürcistan Kralı Bagrat'ın 1000 adamı olmasına rağmen Bizanslı komutanın ise 15000 adamı vardı. Stephanos Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, Trans.: Marie F. Brosset, Saint- Petersburg 1864, p. 213; Brosset, *A.g.e.*, s.283.

⁵⁰ Skylitzes, *A.g.e.*, p. 423; Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s. 89; Jacob, *A.g.e.*, s.84,85; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971, p. 86; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.10.

⁵¹ Liparit'in esir düşmesi hakkında bk. Skylitzes, *A.g.e.*, p. 425,426; Jacob, *A.g.e.*, p. 85; Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s.89,90; Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, p.214; Aristakes, *Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne*; s.69,70; Aristakes, *Aristakes Lastivert'i's History*, p.88; İbn Kesîr, *El Bidaye Ve'n Nihaye*, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985, C.XII., s.156; Vladimir Minorsky, *Studies in Caucasian History*, (Cambridge, 1953), p.57; Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.175; Robert Bedrosian, *Vardan Arewelts'i's Compilation of History*, Long Branch, New Jersey 2007, p.55; Grousset, *A.g.e.*, s.575; Attaleiates, *Tarih*, s.55,56; Michaelis Attalioetae, *Historia*, (Invent, Descript, Correct Immanuel Bekkerus), Bonnae 1853, p.44,45.

⁵² Lordkiphanizde, *A.g.e.*, p.51.

⁵³ Attaleiates, *Tarih*, s.57; Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s. 89,90; Minorsky; *A.g.e.*, p.61,62; Liparit, imparator tarafından çağrıldı ve derhal gitti, ondan asker olarak Gürcistan'a geldi, Kral Bagrat'ı bağlayarak İmparatora gönderdi ve kendisi de bütün memleketi zapt etti. Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, s.175.

⁵⁴ Toumanoff, *A.g.m.*, p.622.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

isteği doğrultusunda Ahal-Kalak'a götürüldü. Daha sonra Sula, Javakheti'de Kralın karşısına çıkararak olan biteni anlatıp; Liparit ile oğlunu ona teslim etti. Sula, ayrıca Liparit'in sahip olduğu Ardanuç, Kuel, Uflis-Tzihe ve Tiflis bölgelerini Liparit'in adamlarından alarak Kral Bagrat'a sadakatini sunup; bu bölgeleri kendisine takdim etti. Bu el değiştirme sonrası Meskheti bölgesi ile Ardanuç ve çevresi artık Bagrat'ın eline geçmişti. Liparit, Kral Bagrat'ın karşısına çıkarıldıktan sonra papaz elbisesi giydi ve oğlu İvane'yi krala teslim etti. Ardından ordusu ile bütün serveti Kral tarafından müsadere edildi.⁵⁵

1054 yılının başlarında Sultan Tuğrul; büyük bir ordu, filler, arabalar, atlar, kadın ve çocuklar ile yurt arayan Oğuz boylarıyla birlikte Anadolu sınırlarını aşarak Van Gölü'nün kuzeydoğusunda Bargiri' yi (Bergiri-Bekeri)⁵⁶ -günümüzdeki adı ile Muradiye'yi- ve kısa zaman sonrada Erciş'i fethetti. Bölge halkının itaatini ve hediyelerini kabul ettikten sonra Apahunik Ovası'ndaki müstahkem Malazgirt Kalesi önüne gelip; şehri kuşatmak amacıyla Karaklukh (Taşbaşı) denilen yere karargâhını kurdu.⁵⁷ Malazgirt muhasarasında başarısız olan Sultan Tuğrul, cesaretini kaybetmeden, ordusunu 3 ayı kısma ayırarak kuzeye gönderdi. Kuzeye yönelen ilk ordu; kuzeyde (Parhar) Dağları'na ve Kafkasya eteklerine; batıda Çanet (Canik) Ormanı'na; güneyde Tercan, Ilıca, Sim (Susan) dağlarına kadar ilerlediler.⁵⁸ İkinci ordu, Tao (Taik) bölgesine girerek büyük Çoruh Nehri boyunca ilerledi ve takip sonucunda Khaldia'ya ulaştı. Oradan aldıkları çok sayıda esir ve ganimetle dönüş yolu üzerinde bulunan Bayburt'a geldiler. Burada Frankların oluşturdukları bir Bizans birliği ile karşılaştılar ve giriştikleri mücadeleyi kaybederek elde ettikleri ganimetleri orada bırakarak bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar.⁵⁹ Üçüncü ordu kolu ise Vanand bölgesinde görüldü ve Ermeni Gagik (Kakig) ile giriştikleri mücadeleyi kazanarak düşman ordusunu imha ettiler.⁶⁰

1058 senesinde Anadolu hududunda bulunan Yakuti kumandasındaki Türkmen beyleri Bizans ülkesine taarruz ederken, Dinar adındaki diğer bir Türk emirinin kumandasındaki kuvvetler Kuzey Anadolu'daki şehirlere hücum etti. Yeniden Çoruh vadisinde ve bölgede görünen bu emir,

⁵⁵ Brosset, **A.g.e.**, s.285,286; Toumanoff, **A.g.m.**, p.622.

⁵⁶ Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi, **Nüzheth el-Kulûb**, Trc.,Guy Le Strange, Edt., Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1993, p.100; Honigmann, **A.g.e.**, s.179.

⁵⁷ Attaleiates, **Tarih**, s.57,58; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.100; **Smbat Sparapet's Chronicle**, p.25; Honigmann, **A.g.e.**, s.179; Osman Turan, **Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1998, s.131; Chamich, **A.g.e.**, p.142; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, Süryaniceden İng. Çev.: Ernast A. Wallis Budge, Trk. Çev.: Ömer Rıza Doğrul, C.I., TTK. Yay., Ankara 1999, s.306.

⁵⁸ Aristakes, **Aristakes Lastivertc'i's History**, p.93.

⁵⁹ Yaşanan bu olaylar Skylitzes'te kısaca şöyle geçmektedir; Sultan, İbrahim'i takip için kuvvetleri ile birlikte İberia'ya geldi. Kutalmış bunu haber aldıktan sonra bölgeden hemen kaçtı. Geliş yolu üzerindeki her şeyi yakan ve yağmalayan Sultan, İberia'da iken, bu gelişmeler İmparator'un hızla batıdan Akolouthos Michale'i çağırmasına neden oldu ve imparator onu İberia'ya gönderdi. Michael oraya geldiği zaman Khaldia ve İberia'da dağınık şekilde bulunan Frankları ve Varangları bir araya topladı. Ardından Micahel'in dağınık şekilde bulunan orduları toplayarak hızla üzerine geldiğini duyan sultanın akınlarını önlemek için en iyisini yapacağını taahhüt etti. Onunla savaşmak için aceleci davrandı. Sultan, yaşanacak olayların onun avantajına olmayacağını hesapladı; eğer zafer kazanırsa sadece imparatorun bir kölesini yenmiş olacaktı, fakat kaybederse ise gözden düşecekti. Bu yüzden bütün ordusunu topladı ve Tebriz'e geri döndü. Skylitzes, **A.g.e.**, p.442.

⁶⁰ Aristakes, **Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne**, p.80; Aristakes, **Aristakes Lastivertc'i's History**, p.97; Honigmann, **A.g.e.**, s.176; Grousset, **A.g.e.**, s.584; Süryani Mihail, Tuğrul'un komutanının Pontus denize kadar ilerlediğinden bahsetmekte ve olayı şöyle anlatmadır; Türkler Pont'a (Karadeniz) kadar gelip halkı esir ettikleri ve memleketi ateşe verip talan icra eylediler. İmparatorunda halka, eşyalarını yükletip denizin öbür tarafına naklettirdi. Türkler, Pont mıntikasının bütün köy ve kasabalarını yağma ettiler. Buralar halktan boşaltılmış olduğu için, Türkler istifade edip kendileri ikamet ettiler. **Süryani Patrik Mihail Vakainamesi**, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çev.: Hrant D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1944, s.18, 28.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

daha ileriye giderek Kelkit ve Şarkı Karahisar'ı fethetmiştir.⁶¹ Selçuklu melik ve komutanları ile Sultan Tuğrul döneminde yapılan akınlar, Doğu Karadeniz bölgesindeki Bizans askeri gücünü yok etme noktasına getirmiş, ancak 1054 seferi ve bu harekâtın devamını niteliğindeki akınlar sırasında Şarkı Karahisar dışında başka bir bölge fethedilememiştir.⁶²

B: Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Fetihleri

Anadolu'da Türk akınlarının artarak devam ettiği bir sırada Selçuklu Hükümdarı Sultan Alp Arslan, 1064 yılın şubat ayında, her zaman yaptığı gibi ansızın Rey kentinden hareket ederek kuzeye doğru yöneldi ve Urmiye Gölünün kuzeyindeki Merend'e geldi. Bu sırada daha önceleri Rum'a gazalar yapmış olan Türkmen Beyi Tuğ Tekin gelerek Sultana fetihler yapması konusunda teşviklerde bulundu ve gazalara giderken kullanılacak yolları tarif etti. Sultan, Aras Nehri'ni Nahcivan taraflarında gemilerden yaptırdığı bir köprüden geçtikten sonra, kendisinin başında bulunduğu orduyu Gürcistan taraflarında yönlendirirken, oğlu Melikşah ve veziri Nizâmü'l Mülk'ün kumandasındaki orduyu ise Bizans sınır bölgelerine doğru gönderdi. Asıl amacı Rum gazası olmasına rağmen Tuğ Tekin'in Gürcü beldelerini küfür, isyan ve azgınlığın istila etmiş olduğunu sultana bildirmesi üzerine, Sultan buraları itaat altına aldıktan sonra Rum'a gazaya gitmeye karar verdi ve kendisine bol ganimet ve esir sunan Gürcü memleketlerine karşı yola çıktı.⁶³

⁶¹ Mikhael Attaliates'e göre, Konstantinos Dukas (1059-1067) döneminde, Anadolu'da düşmanlar her şeyi talan ettiler, yakıp yıktılar ve onların akınları süreliydi. Türkler saldırılarıyla ağır bastılar ve ihmal edilmiş Bizans kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdiler. İberia ülkesi işgal edildiğinden dolayı harabe yığına dönmüştü. Onunla sınırdaş olan Mezopotamya, Khaldia (Trabzon ve Çevresi), Melitene (Malatya Yöresi) ile Koloneia (Şarkı Karahisar)'a da aynı şiddette akınlara uğradı. Attaleiates, **Tarih**, s.87; Michaelis Attaliotae, **Historia**, p.78; Jacob, **A.g.e.**, p.12; Yınanç, **A.g.e.**, s.53; Tellioglu, **Osmanlı Hakimiyetine**, s.76; Urfalı Mateos, Dinar isimli bir emirin geldiğini ve Liparit'in oğlunun gelen bu kuvvetlere öncülük ederek Malatya üzerine gittiği aktarmaktadır. Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.107; Simbat, aynı konuda 1056-1057 yılı içerisinde Dinar-Dinyar adlı bir emirin Malatya şehrini tahrip ettiğini ve çok sayıda esir ve çok miktarda ganimet aldıktan sonra, kışı geçirmek üzere Hantsit'e geldiğini aktarmaktadır. **Başkumandan Simbat Vekayinamesi**, Türkçeye Çev.: Hrand D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946, s.37; Süryani Mihail, Tuğrul Bey döneminde üç bin Türk askerinin Malatya'ya geldiğini ve on gün şehirde kaldıktan sonra büyük ganimetlerle geri dönerken Sason dağıni geçişleri sırasında kar fırtınasında öldüklerini aktarmaktadır. **Süryani Patrik Mihail Vakayinamesi**, s.16,17,21.

⁶² Tellioglu, **Osmanlı Hakimiyetine**, s.77.

⁶³ Şaduddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Çev.: Necati Lügal, TTK. Yay., Ankara 1999, s.24; İbnü'l-Esir, **El Kâmil Fî't-Tarih Tercümesi**, Çev.: Heyet, Bahar Yayınları, C.X., s.49-52; İbn Kesir, **El Bidaye Ve'n-Nihaye**, C.XII., s.203-204; Ahmed Bin Mahmûd, **Selçuk- Nâme I**, Haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s.59,60; Hamdu'llah Mustawfî -i- Qazwini, **The Tarih-i Guzide or "Select History"**, Compiled in A.H.730 (A.D.1330) And Now Abridged in English from a Manuscript Dated A.H. 857 (A.D.1453) Edward G. Browne, R. A. Nicholson, Leyden-London 1913, p.96; Bundârî bu sefer hakkında Alp Arslan'ın Nahcivan tarihiyle, Hazar memleketi içlerine daldığını ve Abhaza Meliki Bukrat bin Geyüregi (Bagratlı Giorgi) nin kızı ile evlenerek sulh yaptığını aktarmaktadır. İmad ad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî Al-Bundârî, **Zubdat Al-Nusra va Nuhbat al 'Usra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, Çev.: Kıvameddin Burslan, TTK. Yay., Ankara 1999, s.31; Selçuknâme; Alp Arslan'ın 1064 de Ermeniyeye üstüne yürüdüğünü ve 4 ay zarfında 7 şehir ve 20 kaleyi zapt edip İslam'a mal ettiğini aktarmaktadır. Bk. **Anonim Selçuknâme, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III)**, Nşr.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s.7; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.177; Bedrosian, **Vardan Arewel't's Compilation of History**, p.57; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel**, (Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, Yay., Ali Öngül, İzmir 2000, s.36; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, **Cami'ü't Tevâthi, Selçuklu Devleti**, Çev.: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenga Yay. İstanbul 2010, s.111; İbnü'l Cevzî'de Alp Arslan'ın Doğu Anadolu ve Gürcistan'daki fetihleri, özellikle Ani kentini fethi, bu seferde bulunmuş olan Nakibü'n-nükabâ Ebu'l Fevâris'in mektubundan istifade ile kaydedilmiştir ve eserde Sultan'ın 1064 yılındaki seferi hakkında kısaca şöyle aktarmaktadır: "Aynı yıl 1064 Ramazan ayında (Ağustos/Eylül) Selçuklu veziri Nizamülmülk'ten Bağdad'a bir fetih name geldi; mektupta şunlar yazılıydı "Sultan Alp Arslan Hazar ülkesine süratle yürüdü ve orada, şimdide değin erişilmesi mümkün olmayan yerlere girerek büyük bir beldeyi fethetti; buralarda aşağı-yukarı 30 bin kişiyi öldürdü ve 50 binden fazla kişi de tutsak alınıp köle yapıldı, ayrıca sayısız ganimet ele geçirildi. Daha sonra sultan, muzaffer olarak buradan ayrılıp Anadolu'nun (Rum) ilk kenti olan Ani'ye gelip kuşatmaya başladı." Sibt İbnü'l Cevzî, **Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, Seçme, Tercüme ve Değ., Ali Sevim, TTK Yay. Ankara 2011, s.135; Ali Sevim, "Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân" **Türk Tarihi Belgeler Dergisi**, C.XIV, sayı:18, TTK. Yay., Ankara 1989-1992, s.12; Bu konu El-Muntazam'da kısaca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sultan, Gürcistan üzerine çıktığı sefer sırasında ilk önce Kangarni bölgesine geldi.⁶⁴ Ardından yine kuzeye doğru yürüyerek Kür Nehri'nin yay şeklinde çevirdiği dağlık bir sahada bulunan Trialet'e girdi ve burasını tahrip etti.⁶⁵ Bu sırada Selçuklu atlıları batıya doğru ilerleyerek bir gün içerisinde Kür Nehri'nin kollarından birisi üzerinde bulunan Kvelis-Kur'a kadar yayıldılar. Alp Arslan, Şavşat'a girdikten sonra burayı alarak yoluna devam edip Klarçeti bölgesine geçti. Sultan, Ermenistan'ın kuzeydoğusundan başladığı yürüyüşüne devam ederek kuzey-batıya doğru ilerlemesinin ardından geniş bir yay çizerek güneye doğru inmeye başladı ve Tao'nun içerisinden geçip, doğuya doğru yoluna devam etti. Ardından Oltu'nun yaklaşık 40 km kuzeydoğuda şimdiki Panaskurt çayı üzerinde bulunan Panaskert'e kadar geldi ve oradan Trialet'e geri döndü, Sultan burada üç gün kaldı. Bu sırada Tao bölgesinde bulunan Kral Bagrad, ailesi ile kuzeye doğru hareket ederken, Alp Arslan'ın öncülere tarafından durduruldu ancak tam vaktinde bölgeden ayrılan kral, Kartli'ye kaçtı. Alp Arslan, kaçan kralın peşine düşmektense bölgedeki diğer şehir ve kaleleri fethetmeyi tercih etti. Sultan devamında Javakheti'ye geldiği sırada Melikşah ve Nizâmü'l Mülk'de kendisine katıldı, Sultan Melikşah'ın fetihlerine çok sevindi. Ardından Haziran 1064 de Çıldır Gölü'nün kuzeyinde, Kür Nehri üzerinde, Ardahan'ın kuzeydoğusunda bulunan, doğu, batı ve kuzeyinde büyük bir dağ tarafından korunan, güneyinde uzun ve geniş bir suru ve önünde büyük bir akarsu olan, İranlıların Sapîd-Sahr (Sebîd-şehr), Türklerin Ak-Şehir ve Gürcülerin Ahal-kelek ismini verdiği şehrini kuşattı. Gürcülerin şiddetli mukavemetine rağmen Sultan büyük bir hücumla şehri aldı ve Müslümanların eline çok fazla ganimet geçti. Şehir alındıktan sonra Kral Bagrat bir çok hediye göndererek sulh talebinde bulundu ve cizye vermeyi taahhüt ettikten sonra Sultana tabi oldu. Alp Arslan kuşatmanın yaşandığı bir sırada, Lori Kralının oğlu Giorgi'yi (Kiurki) huzuruna getirtti; kızını ve yıllık vergi vermek suretiyle, onu tabiiyetine aldı.⁶⁶ Alp Arslan Çoruh boylarına ve Artvin çevresine düzenlediği bu sefer sonrası bir araya topladığı askeri ile Ani şehri üzerine yürüdü ve 16 Ağustos 1064 yılında şehri alarak Selçuklu topraklarına kattı.⁶⁷ Alp Arslan'ın bu ilk seferi

geçmektedir. Bk. Ali Sevim, "İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485-13038-1092)", **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C.XXVI, sayı: 30, TTK Yay., Ankara 2005, s.42.

⁶⁴ René Grousset'e göre Kangarni bölgesi, Ermenice Kukarkî-Gankarnî önceki ismi ise Gogarene olan bölgedir. Ve bu bölge Ananias'a göre dokuz vilayetten oluşmaktadır. Bunlar Jorop'or, Kolbap'or, Cobap'or, Tasir, T'relk, Kankark, Upper Jawaxk, Artanhan ve Kalarck'dır (Klarçeti- Klarçet); M.Fahrettin Kırzioğlu, Ananias'ın Gugark bölgesini oluşturan vilayetlerini şöyle açıklar: Armenia (Yukarı eller) Coğrafyası'nda, eski Gogaren Eyaletine Gugark (Gugarlar) denilerek, 9 sancağın adları veriliyor: 1. Kolp Deresi, 2. Çor-Cor Dersi, 3. Çop-Deresi, 4. Terel'k, 5. Taşır, 6. Kankar'k, 7. Çavakh/Çavakh'k, 8. Artahan'k, 9. Kalarç'k/ K(a)larç'et/Kalarç-Yurdu. Yine Kırzioğlu'na göre Kangarni bölgesi Gogaren Eyaletinin 9 sancağından birisi olan ve Kankar'ni/Kankar'lar anlamında, Kars Arpaçayı başlarında, Kaygulu/Akbaba kesimi; hem Kıpçak hemde Peçeneklerde görülen Kanklı uruğunun Sakalar ile gelen kolunun yerleştiği bölgedir. Hewsens, **The Geography of Ananias of Sirak**, p. 65-65A; Grousset, **A.g.e.**, s.596; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.66, 197,198; Honigmann, **A.g.e.**, s.184; Hübschmann, **A.g.e.**, p.354.

⁶⁵ David Marshall Lang, Trialeti'in bin yıl önce Kuzey Kafkasya'dan gelen kurgan halkları için büyük önem arz ettiğini ve oraya Treri (Ermenice Trel) diye adlandırılan bir Kimmer kabilesinin yerleştiğini ve bölgenin ise ismini bu kabilenden aldığı iddia etmiştir. Lang, **A.g.e.**, s.65,66; Trialetiyi (T'relk), Ananias'ın bahsettiği, Gogarene (Gugark) bölgesini oluşturan dokuz vilayetten birisidir., Kırzioğlu, Gogarene (Gugark) bölgesini oluşturan vilayetleri açıklarken Trialetiyi (T'relk-Terel'k) Tiflis'in güneybatısına lokalize etmektedir. Trialetiyi, Javakheti'nin kuzeydoğusu ile yukarı Ksan (Kasan Çayı) vadisi arasındadır. Hewsens, **The Geography of Ananias of Sirak**, p. 65-65A; Hübschmann, **A.g.e.**, p.354; Toumanoff, **A.g.e.**, p.440; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.197,198.

⁶⁶ El-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, 25,26; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.119; Grousset, **A.g.e.**, 596; Turan, **Selçuklular Tarihi**, s.155; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Alp Arslan ve Zamani**, TTK.Yay., Ankara 2001, s.14,15.

⁶⁷ Attaleiates, **Tarih**, s.88-91; Brosset, **A.g.e.**, s.287; Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.119,120; Tellioglu, **Osmanlı Hakimiyetine**, s.77; Stephanos Orbelyan, **Histoire de la Siounie**, p. 215; Mevdüdfî, **Selçuklular Tarihi I.** (Urd. Çev. Ali Genceli) Hilal Yay. Ankara 1971, s.227-229; Anili Samuel, Ani'nin Alp Arslan tarafından 513 Ermeni yılında yani 1066'da alındığını aktarmaktadır. **Samouel D'Ani, Tables Chronologiques**, p. 449; Anonim Selçuknâme' de bu sefer 1066 yılında yapıldığını yazmaktadır. **Anonim Selçuknâme**, s.7; Chamich, **A.g.e.**, p.149,150; Aristakes bu seferi kısaca şöyle aktarmaktadır; Diğer krallıkların sınırlarında, tamda Selçukluların aradığı gibi, ellerinde tuttıkları ve yönettikleri bölgeleri genişletmek amacıyla Armenia ülkesinde bir savaş vardı. Bu, bizim bölgemize (Armenian) 513 (1063/1064)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sonrası sahip olduğu gücü kaybeden ve yeniden eski günlerine dönmeyi arzulayan Kral Bagrat, 1065 yılında Berdea'yı yağmalatmış ve ertesi yıl ise Şeddadilere saldırarak Selçuklular ile arasındaki barışı bozmuştur. Yaşanan bu olaylara bir son vermek isteyen Sultan 1068 yılının başında Arası geçerek ikici kez Aphazia'ya giriş yaptı. Mücadeleye cesaret edemeyen Kral Bagrat, kuzeye çekilirken Sultan altı hafta içerisinde Tiflis ve çevresindeki bölgeleri ele geçirdi. Kralın, Sultan ile anlaşma talebi kabul edilince haraç vermek şartıyla yeniden Gürcüler, Selçuklu devletine bağlandı.⁶⁸

Alp Arslan, Kafkaslara doğru düzenlediği ikinci seferden geri döndükten sonra bölgede Kral Bagrat ile Gence emiri arasında sıkıntılar yaşanmış ancak bu sorunlar Alp Arslan ile Kral arasında her hangi bir sıkıntıya sebep olmamıştı. Sultan'ın Malazgirt savaşı sonrası ölümünün ardından Selçuklu tahtına Melikşah geçmiş (1073-1092) yine aynı yıl Gürcü kralı Bagrat ölmüş ve yerine oğlu Giorgi (1072-1089) Gürcü kralı olmuştur. Sultan Melikşah döneminde Gürcüler üzerine ilk Selçuklu akımı 1073-1074 yılında başladı. Liparit'in oğlu İvane, 1074 yılında Krala karşı yeni bir isyan tertipleledi ve Kral Giorgi'nin garnizonunun bulunduğu Gag kalesini hile ile aldıktan sonra Gence emiri Faldun'a sattı.⁶⁹ Aynı dönemde İvane ve oğlu Liparit Sultanın yanına gittiler. Sultan, yanında İvane ve oğlu ile birlikte Gürcistan'a giderek Samsvilde'yi zapt etti.⁷⁰ Ardından, Kartli'yi baştanbaşa geçerek Gence'yi Emir Faldun'dan alarak bütün bölgenin başına Savtegin'i tayin etti.⁷¹ Savtegin, Gence, Divin ve Dmanis emirlerinin askerleri ile birlikte sefere çıktı ve Giorgi'ye karşı yürüdü. Kral Giorgi ise yukarı ve aşağı Kartli'nin askerlerini toplayarak müttefiki Kaheti kralı Ağsartan ile birlikte Savtegin'e karşı koymak için harekete geçti. Phartzkhis'de (Partkhis) meydana gelen savaşı kaybeden ve çok sayıda kayıp veren Savtegin çekilmek zorunda kaldı (1074).⁷² Bundan sonra, Kral, Bizanslıların zorla zapt etmiş oldukları bütün kaleleri, Abhazia'nın başlıca müstahkem mevki olan Anakofya'yı, Klarceti, Şavşat, Javakheti ve Ardahan bölgelerinin bütün kalelerini geri aldı. Kral, sonra da Kars şehri ve topraklarını, Vanand, Kornifor ve Arsian bölgelerini alarak Türk kuvvetlerini bu bölgelerden uzaklaştırdı. Kralın gerçekleştirdiği sefer sonucunda Artvin ve çevresinin içerisinde bulunduğu Klarceti-Artvin kısa da olsa yeniden Gürcü Kralının eline geçti.⁷³

Savtegin'in Gürcüler karşısında başarısızlığa uğraması 1078-1079 tarihinde Sultan Melikşah'ın bizzat Gürcistan'a gelmesine sebep olmuştu. Sultan, Samsvilde'yi zapt ederek buranın kumandanı Liparit'in oğlu İvane'yi esir aldıktan sonra Somkheti'yi de alıp Kafkasların işlerini düzenledikten sonra Savtegin'e takviye kuvvetler bırakarak geri döndü. Savtegin yeni kuvvetlerle

sıçradı. Şimdi Kral, buraya yakın ve uzak her yere korku ve terör saçarak, çok büyük bir ordu ile geldi ve ülkemize girdi. O, Ani şehrine gelinceye kadar pek çok bölgeyi yıktı ve ezdi. O, Ani şehrinin karşısına çadırını kurdu ve ülkenin her tarafına ordularını yaydı. Geniş bilgi için bk. Aristakes, *Aristakes Lastiverte'i's History*, p.163;

⁶⁸ El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.30-32; Brosset, *A.g.e.*,s.290,291; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.163,164; Telliöglü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.55.

⁶⁹ Rion Metreveli, *The Golden Age, Georgia from the 11 th Century to the First Quarter of the 13 th Century*, Tbilisi 2010, p.23.

⁷⁰ Samsvilde Türkçe "Kemer Mevki" demektir. Brosset, *A.g.e.*, s.6. d.n. 25.

⁷¹ Lordkipanizde, *A.g.e.*, p. 74,75; İbrahim Kafesoğlu ise bu ilk seferi 1076 yılında yapıldığını ve sultanın ikici seferinin ise 1078-1079 yıllarında gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1973, s. 107; Yınanç, ilk seferin tarihi hakkında bir malumat vermezken ikici seferin tarihini tahmini olarak 1078-1079 olarak vermişti, Yınanç, *A.g.e.*, s.110; Anonim Selçuknâme, ye göre Melikşah 1076 yılında Erran Memleketleri, Şirvan, Derbend ve Tiflis'i aldı. *Anonim Selçuknâme*, s.9; El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s.50; Minorsky; *A.g.e.*,p.67,68; Telliöglü, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s.58,59.

⁷² Cavakhişvili'den aktaran Roin Kavrelişvili'ye göre Sultanın gelişi ve Phartzkhis savaşının tarihini 1074'dür. Rion Kavrelişvili, "Gürcistan Kralı IV. David Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII.YY) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, Kayseri 27-30 Eylül 2010, s.21; Rion Metreveli de Sultanın gelişini, İvane'nin isyanının gerçekleştiği 1074 yılı ile aynı zaman dilimde gerçekleştiğini iddia etmiştir. Metreveli, *A.g.e.*,p.23.

⁷³ Brosset, *A.g.e.*,s.304; Thomson, *A.g.e.*, p.307,308; *Juansher's Concise History of the Georgians*, trans Robert Bedrosian, New York, 1991, p.106.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yeniden Gürcülere karşı harekete geçerek Samsvlide ovasına girmesinin ardından bunu haber olan Kral Giorgi de ordusu ile oraya geldi. İki ordu yine Phartzkhis'de karşılaştılar ancak yapılan savaşta yine Kral Giorgi, Savtegin'i yenilgiye uğratarak geri çekilmek zorunda bıraktı. Kral ise Tao bölgesinde bulunan Bana Kalesi'ne gitti. Bu sırada Savtegin'in Gürcü Kralına yeniden mağlup olması Oltu, Erzurum ve Kars şehirleri ile havalisinin Bizans'ın doğu sınır kumandanı Grigol'un eline geçmesine neden oldu ve Grigol bu topraklarda bir Düklik kurduktan sonra Bana'ya giderek Krala tabiliğini bildirdi bundan sonra Kral, Kars ve çevresini Şavşat aznavurlarına bıraktı.⁷⁴

Melikşah meseleye bir son vermek niyetiyle 1080' de gönderdiği büyük kumandalardan Ahmed, Erran'a geldi. Kuvvetli bir emir ve korkunç bir cenkçi olan Ahmed, Gürcülerin "Didi Turkoba" (Büyük Türk Fehti-Büyük Türk Akınları ve Yerleşmeleri-) dedikleri akınları başlattı.⁷⁵ Ardından, Kars'ı kuşatıp kesin olarak zapt ettikten sonra Erzurum'u Oltu'yu ve Grigol'a tabi diğer kasaba ve şehirleri işgal ederek bölgede Hristiyan hâkimiyetine son verdi. Ardından komutası altındaki büyük bir kuvvetle bu sırada Koel'in dışında bulunan krala, ani bir hücumla saldırdı ve kralı Koel'de (Kuel-Qveli-Tyrokastron) ağır bir bozguna uğrattıktan sonra kaçmağa mecbur ederek bir çok askerini öldürüp bölgeyi kesin olarak geri aldı.⁷⁶ Ahmed fütuhata devam ettiği sırada Gürcülerden memnun olmayan Hristiyanlar da onunla birlik idiler. Gürcü Kralı bir kere daha bozguna uğratarak hazinesi, silahları, otağı, kıymetli eşyaları zapt olundu. Acara'ya çekilen kral oradan Abhazia'ya kaçmağa mecbur kaldı. Ahmed, yanında Gürcistan seferi sırasında elde ettiği zengin ganimetlerle Erran'a dönerken Türkmenlerden Ebu Yakub ve İsa Böri ile karşılaştı ve onları, yüklü oldukları büyük miktardaki altın ve serveti gösterip, Kralın yenildiğini ve Bizans ülkesine gitmek yerine ıssız ve zengin hazineler ile dolu Gürcistan ülkesine gitmeleri konusunda teşvik etti. Emirler, hemen yollarını değiştirerek S. Jean yortusu günü 24 Haziran 300-1080 de hızla Gürcistan içlerine kadar yayıldılar ardından bu iki kumandan Karadeniz'e kadar her tarafı istila ettiler. Asis-Fori bölgesi,⁷⁷ Klarçeti, deniz kıyısına kadar Şavşat, Ardanuç, Acara, Samtskhe, Karthli, ve Kutayis havalisini tamamen işgal ile maiyetlerindeki boyları buralara yaydılar ve bu bölgeler Türkler ile doldu. Türk kuvvetleri bir gün içerisinde Kutayis, Ardanuç ve Klarçeti bölgesindeki bütün manastırları yağmaladıktan sonra kışa kadar buralarda kalarak mağara ve ormanlarda saklanan bölge halkını öldürdüler. 1080 yılında yaptıkları bu ilk büyük seferden sonra kışı Mokan'da geçiren Türkler bahar yaklaşınca yeni kuvvetlerle tekrar Gürcistan'a girdiler ve Çoruh Nehrinin kaynaklarını ve Trabzon'a kadar bütün sahil bölgesini ele geçirdiler.⁷⁸ Türk akınları ile iyice köşeye sıkışan ve bir kurtuluş yolu arayan Kral, soylulara danıştıktan sonra Melikşah'ın yanına gitmeye karar verdi ve 1088'de İsfahan'a Sultanın yanına gitti. Melikşah, Kaheti ve Hereti karşılığında Gürcü kralı yıllık vergiye mecbur etti ve böylece Türk-Gürcü barışı tesis edilmiş oldu. 1080-1088 yılları arasında Kartli ve Tao-Klarçeti bölgesinde yaşanan olaylar tamamen Kralın nasıl bir güç ile karşı karşıya olduğunun farkına varamamasından dolayı meydana gelmişti. Saltanatının

⁷⁴ **The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha**, text edit.: S.Qaukhchishvili, Trans.: Katharine Vivian, Amsterdam 1991, p.1,2; Kafesoğlu, **A.g.e.**, s.107; Erdoğan Merçil, **Selçuklular-Makaleler**, -Emir Savtegin- İstanbul 2011, s.81; Brosset, **A.g.e.**, s. 306; Thomson, **A.g.e.**, p.309; Tabakat-Nasiri, Melikşah'ın Memalik-i Rum'u ele geçirdiği ve Memalik-i-Türk ve Rum taraflarında bir çok gaza ve cihat yaptığını bildirmektedir. Tabakat-ı Nasiri, **Selçuklular**, Ter./Not.: Erkan Göksu, Tokat 2011, s.43;

⁷⁵ Sh. A. Meskiha, **An Outline of Georgian History**, Tblisi 1968, p.12; Peter B. Golden, "The Turkic Peoples and Caucasia" **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe**, -Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p.56,57.

⁷⁶ Cyril Toumanoff, Koul-Qveli- Koel'in, Constantin Prographası'nda geçen Tyrokastron isimli yer olduğunu iddia etmektedir. Toumanoff, **A.g.e.**, p.494,945.

⁷⁷ Asis Fori bölgesi, Yukarı Tao'daki Tortum'un doğusunda Çoruh nehri vadisi ve Parhal Dağları yakınındaki bölge olan Asis'pori veya Arseats'p'or olarak ta bilir. T.A. Sinclair, **Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey C.II**, Londra 1989, p.32.

⁷⁸ Brosset, **A.g.e.**, s.306,307; **The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha**, p.2,3; Lordkiphanizde, **A.g.e.**, p.76; Vryonis, **A.g.e.**, p.283; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.79,80; Nikoloz Berdzenişvili -Simon Canaşa [İvane Cavahişvili], **Gürcistan Tarihi**, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 2000, s.136.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sona yaklaştığı bir dönemde ülkesi neredeyse Türk yurdu haline gelmiş ve kendisi sadece Kaheti ve Hereti bölgelerini idare eden bir kral konumuna düşmüştü.⁷⁹

Ülke idaresinde pek te başarılı olamayan Kral Giorgi, 1089 yılında ülke yönetimini henüz 16 yaşındaki enerjik oğlu David'e bırakması için zorlandı. Kral David (1089-1125) tahta oturduğunda ülke büyük bir harabeye dönmüş ve birçok bölge konar-göçer Türklerin kontrolü altına girmişti. David iktidarının ilk yıllarında Kartli bölgesindeki Türk iskânını ve hâkimiyetini sona erdirip buralardan kaçıp dağlara sığınan Gürcü ahaliyi tekrar eski yerlerine döndürmek üzere harekete geçti. Bunun yanında Bizans ve Selçuklu modelinde güçlü ve merkezîyetçi bir devlet meydana getirmeyi amaçlayan David, ülkesini restore etmek ve genişletmek için hırslı ve istekli bir program takip etti. Bu sırada Melikşah'ın 1092 yılında ölümü Selçuklu devletinde iç karışıklılara neden oldu. Selçuklular arasındaki taht kavgasından ve Haçlı Seferleri'nin yarattığı kargaşa ortamından faydalanmaya çalışan Kral David, Haçlıların Antakya ve Urfa'yı ele geçirmesinin kendisine büyük bir avantaj sağlayacağını düşünerek Selçuklulara karşı harekete girişti. Kral, 1097'de Selçuklulara ödediği haracı kesti, bu diplomatik dilde savaş ilanı demekti ama sultan bu meydan okumaya karşı her hangi bir cevap vermedi. Ancak Kralda daha fazlasını yapmaya cesaret edemedi. Çünkü bunu yapabilecek kadar büyük bir orduya sahip değildi ve elindeki kuvvetler planlarını gerçekleştirmeye yetmiyordu. Kral, mevcut ordusu ile aynı anda hem kendisini korumayı, şehirleri ve kaleleri muhafaza etmeyi hem de bitmeyen savaşları sürdürmeyi başaramazdı. Ayrıca bu eksikliklere ek olarak sadece savaş döneminde ordu gönderen eristavlar her defasında kraldan gönderecekleri kuvvetler karşılığında yeni imtiyazlar talep ediyorlardı. Bu siyasi yapı içerisinde isteklerini gerçekleştirmeyeceğini anlayan Kral, Kuzey Kafkasya'da toplanmaya başlayan ve XII. yüzyılın başından itibaren yavaş yavaş Hristiyanlaşan Kıpçak unsurları ile temasa geçmeye karar verdi. Bu sırada David, 1104'de Selçuklular ile giriştiği Ertsukhi savaşını kazanarak Kaheti ve Hereti'de kontrolünü sağladı.⁸⁰ Ardından Türklerin Gürcistan içlerine doğru sezonluk göçlerini durdurmaya çalıştı.⁸¹

1090-1110 yıllarında Karadeniz'in kuzeyindeki sahada Kıpçakların en kudretli oldukları devirde Kıpçak topluluklarının başında çok cesur ve kabiliyetli başbuğları vardı ve bunlar Bonyak (Benek), Tugorhan (Tugorkan) Altınapa (Altunopa) ve Şaruhan (Sharukan) idi.⁸² 1109 yıllarında Kıpçak başbuğlarının en kuvvetlisi olan Bonyak'ın Kiev arazisindeki bir çarpışmadan ölmesi, Şaruhan ile Tugorhan'ın sahnedeki çekilmeleri ve 1109, 1111, 1113 ve 1116 yıllarında Ruslar karşısında alınan mağlubiyetler Kıpçak camiasının zayıflamasına da sebep oldu.⁸³ Bu sırada Şaruhan'ın yerine geçen oğlu Atrak,⁸⁴ 1095-1096 tarihleri arasında Kıpçakların bir kısmını kavimlerinden ayırarak 750 km. doğuya göç ettirip Osetlerin yanına yerleştirdi ve böylece Kıpçaklarla güney komşuları Gürcüler arasında temaslar kaçınılmaz hale geldi. 1106'da Kral

⁷⁹ Brosset, A.g.e., s.308,309; Lordkiphanizde, A.g.e, p.77,78; Berdzenişvili – Canaşia, A.g.e., s.136; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.63; Allen, A.g.e., s.94.

⁸⁰ Ertsukhi savaşı hakkında bk., Metreveli, A.g.e., p.51-54.

⁸¹ Peter B. Golden, "Cumanica I: The Qıpcaqs in Georgia" **Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe, -Turks-Khazars and Qıpcaqs- Variorum** 2003, p.57,61; Alexander Mikaberidze, **Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia**, (22 jul 2011), p.275; Lordkiphanizde, A.g.e., p.95; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.70; Golden, "The Turkic Peoples and Caucasia", p.59; Guili Alasania, "Gürcistan Kıpçakları", **Türkler**, C.II., Ankara 2002, s.794; Brosset, A.g.e., s.319; Vryonis, A.g.e., p.284.

⁸² **The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text**, Translated and Edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, Massachusetts, 1953, p.179,183,196,203; Mustafa Safran, "Kuman/Kıpçaklar", **Türkler**, C.II., Ankara 2002, s.788.

⁸³ **The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text**; pp.180-205; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev.: Osman Karatay, Ötügen Yay., İstanbul 2012, s.290,291.

⁸⁴ Gürcistan Kroniklerinde ifade edilen Sarıkan'ın oğlu Atrak, Rus kaynaklarında geçen Saruhan'ın oğlu Otrak ile aynı kişi olması muhtemeldir. Golden, "The Qıpcaqs in Georgia", p.65.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

David, ilk eşinden boşandıktan sonra Kıpçak reisi Atrak'ın güzelliği ile ünlü kızı ile evlendi (1109-1110). Bu evlilik vasıtası ile Kıpçaklar ile Gürcüler arasında yakın münasebetler kurulmuş oldu.⁸⁵

Bu dönemde yaklaşık onbin kişiden oluşan bir Türk birliği Trialet'e geldi. Bu sırada Gürcü Kralı David maiyeti ile Naçarmagev'den ayrılarak Maslata bölgesine doğru yürüdü (1110). Burada yapılan savaşı kaybeden Türkler, çadır ve yüklerini geride bırakarak bölgeden uzaklaştılar. Kral, savaşın ardından ilerleyişine devam ederek Türklerle karşı taarruza geçti ve Tao bölgesinde bulunan Göçebe Türklerle saldırarak büyük bir ganimet elde etti. Kral David 1115 senesinde, Türk akınları için çok önemli olan Rostof'u aldı ve Türkleri kışlık karargâhlarından uzaklaşmaya mecbur etti. Büyük bir Türk kitlesi, kışın şiddetine ve dağ mevzilerine güvenerek çadırları ile Olur, Tortum, Narman ve Artvin'in Yusufeli ilçelerini içerisine alan Tao bölgesine gittiler. Kral askerlerine hazır olmaları doğrultusunda emir verdikten sonra kendisi Kutayis'e gitti. Kral, 1116 şubatında Kartlilere ve Meshlere, anlaştıkları zamanda Artvin, Şavşat, Ardanuç ve Borçka'yı içerisine alan Klarçeti'ye gitmeleri doğrultusunda emir verdi. Ardından Kral belirledikleri zamanda, bulunduğu mevkinden ayrılarak Çoruh Nehri vadisinde ilerlemeye başladı ve devamında Mart 1116'da Klarçeti'ye girdi ve burada bulunan Türk çadırlarına saldırdı.⁸⁶ Hatta bütün kuvvetlerini birleştirince daha da ilerleyerek Saltuk-İline girip Pasinler Ovası ve Kornifor Dağı'na (Allahüekber) dağılan ve hiçbir önlem almayı düşünmeyen Türklerle saldırıp pek çoğunu öldürerek büyük bir katliam yaptı. Ardından Türklerle ait olan atları, develeri, koyunları ve bütün mühimmatı alarak büyük miktarda ganimet ile bölgeden ayrılarak Çoruh Nehri boyundan geri çekildi. Kral 1116 seferi ile Tao ve Klarçeti bölgesini Türklerin elinden almış oldu.⁸⁷

Bu sırada Kıpçak başbuğu Atrak, Rus Knezi Vladimir Monomakh (1113-1125)⁸⁸ tarafından baskıya maruz kalınca 1118'de damadı Kral David'in daveti üzerine Gürcistan'a gitmeye karar verdi. David'in davetiyle ülkeye göç edenlerin sayısı kırk bin kişilik bir ordu çıkarabilecek boyuttaydı.⁸⁹ Önceden gelen beşbin kişilik ordu ile birlikte Gürcistan'daki Kıpçak aile sayısı kırk beş bine ulaştı ve bu ailelerin nüfusu takriben 200-225 bin kişi idi.⁹⁰ Bu göç harekâtı feodal Gürcistan tarihinin diplomatik-politik ve ekonomik olarak ivme kazanmasına sebep oldu. Kral, hem Kafkasya'da Gürcü hâkimiyetini kurmak hem de ülke içerisinde yönetimini sağlamlaştırmak, ayrıca planladığı fetih ve genişlemeyi gerçekleştirebilmek için bu kırk bin ailenin oluşturduğu askeri güce ihtiyacı vardı. 1118'de Kral, kuzey Kafkasya'dan gelerek yerleşen ve ona devamlı olarak ihtiyaç duyduğu insan gücünü sağlayan Kıpçak ailelerinden aldığı yardım sayesinde Gürcistan ordusunu yeniden düzenledi. Her Kıpçak ailesinin Kral'a hizmet için bir atlı asker göndermesine karşılık, Kıpçaklara yazlık-kışlık olmak üzere yurtluklar verdi. Ayrıca bu ordu paralı asker değildi, Kral tarafından silah ve atlar tedarik edildikten sonra yerleşmeleri ve göçebelik yapabilmeleri için güzel bölgeler verilmek suretiyle ödüllendirildi. Gürcistan içlerine yapılan bu Kıpçak harekâtı, dönemin şartlarında muhteşem bir nüfustu. Ayrıca savaşı Kıpçak kabilelerden

⁸⁵Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 2002, s.84; Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş**, İstanbul 1981, s. 200; A. Bruce Boswell, "The Kipchak Turks", **The Slavonic Review**, School of East European Studies, V. 6.No, (London-Jun., 1927), p.77; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.112; Brosset, **A.g.e.**, s.319; Muallâ Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarında Göre Türkler**, TTK. Yay., Ankara 2007, s.62,63; Andrew .C.S. Peacock, "Georgia and the Anatolian Turks in the 12th and 13 th Centuries", **Anatolian Studies**, Vol.56 (2006), p.128; Peter B.Golden, "The Polovci Dikii" **Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe**,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p. 305; Alasania, **A.g.m.**, s.793; Ahmet Gökbek, **Kıpçak Türkleri, (Siyasi ve Dini Tarihi)**, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s.65.

⁸⁶ Brosset, **A.g.e.**, s.317; **The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha**, p.16,17; **Juansher's Concise History of the Georgians**, p.110; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.23; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

⁸⁷ Michael Pereira, **East of Trebizond**, London, 1971, p.72; Allen, **A.g.e.**, s.98.

⁸⁸ **The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text**, p.297.

⁸⁹ **Juansher's Concise History of the Georgians**, s.110; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.74.

⁹⁰ Golden, "The Qipchaqs in Georgia", p.62; Alasania, **A.g.m.**, s.794.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

oluşturulan düzenli bir Gürcistan ordusunun meydana getirilmesi, Kıpçak yerleşimi ve son olarak da Kıpçakların Hristiyanlaştırılması ile Gürcüleştirmeye çalışılması, bölge tarihi açısından meydana gelen diğer hiçbir olayla karşılaştırılamayacak kadar önemlidir.⁹¹

Sultan Melikşah'ın ölümü sonrası başlayan ve Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) son zamanlarına kadar süren Gürcü saldırıları, 1118 yılı itibariyle Kıpçaklarında iştirak etmesiyle şiddetini artırarak devam etti. Kral, yeniden teşkilatlandırdığı ve büyük çoğunluğunu Kıpçaklardan oluşturduğu ordusu ile 1118'de Gannuh'dan Aras Nehri'ne doğru ilerledi, ardından nehri kıyısındaki Türklere saldırarak birçoğunu öldürdü ve büyük bir ganimet elde etti. 1120 yılında Kral tekrardan Kağızman-Pasin'inde bulunan Aşorn'a (Aşornek-Aşarunik-Kağızman Deresi)⁹² giderek Türkmenler üzerine saldırdı ve çok sayıda esir aldı.⁹³

1121 yılında Gürcü Kralı David'in Türk bölgelerine yaptığı akınlara bir son vermek isteyen Selçuklu Sultanı Mahmud, Artuklu Emir Necmeddin İlgazi'ye Gürcü seferine çıkmasını buyurdu. Bunun üzerine Emir İlgazi, 1120 yılında Bağdat halifesine ve Sultan Mahmud'a isyan ettikten sonra kaçarak kendisine sığınan Seyfüddeve Dübeys b. Sadaka'nın da bulunduğu bir ordu ile hareket etti ve yanındakiler ile Erzurum'a geldiğinde kadı ve vezirini burada bırakarak Kars'a doğru yoluna devam ederek Trialet bölgesine girip Tiflis'in güneybatısında bir günlük mesafedeki Didgori'nin yakınında bir ovaya karargâh kurdu. Bu sırada Aran ve Gence Meliki Tuğrul, Bitlis, Erzen ve Divin hakimi Togan Arslan'a da haber gönderip sefere iştirak etmesini ve Tiflis'in doğusundan gelmesini istedikten sonra Tuğrul, Gence tarafından, Togan Arslan ise Divin'den bölgeye doğru hareket etti. Tiflis'e doğru farklı rotalarda ilerleyen ordular Tiflis kapısı önünde toplanmayı kararlaştırmışlardı. Ancak Emir İlgazi, Melik Tuğrul ve Togan Arslan'ın orduları ile birleşmeden, 18 Ağustos 1121'de (12 Ağustos 1121)⁹⁴ Kral David'in komutasındaki Gürcü ve Kıpçak kuvvetleri ile Tiflis'e yakın Didgori isimli dar bir vadide karşı karşıya gelip savaş düzeni aldılar. Kıpçakların üstün başarıları sonucunda meydana gelen savaş sırasında İlgazi komutasında Türk birliği ağır bir yenilgi aldı. Gürcü-Kıpçak ordusunun 1120-1121 faaliyetleri sırasında Gence ile Kür ve Çoruh boylarındaki Tao-Klarceti bölümü Selçuklular elinden çıktı.⁹⁵ Saldırılarına ara vermeyen Gürcü Kralı 1122'de Türklerin elinde olan Tiflis'i kuşatarak aldı ve ardından şehirde

⁹¹ Peter B. Golden, "The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia" **Nomands in the Sedentary World**, England, Curzon 2001, p. 46; Metreveli, **A.g.e.**, p.81; Golden, "The Qıpçaqs in Georgia", p.59,62,63; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.75.

⁹² M.Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, İstanbul 1953, s.367.

⁹³ Brosset, **A.g.e.**, s.317.

⁹⁴ Metreveli, **A.g.e.**, p.90; Mikaberidze, **A.g.e.**, p.276.

⁹⁵ Süryani Mihaıl'e göre, 1021-1022, tarihinde Horasan sultanı, İberia üzerine bir general gönderdi. İberia kralı bunların içeri girince arkalarındaki bütün geçitleri kapattı ve hepsini kılıçtan geçirdi. **Süryani Patrik Mihail Vakainamesi**, s.69; Simbat Vekayinamesi'ne göre ise 1121-22 tarihinde Gürcü kralı Gazi denilen büyük İranlı emiri hezimete uğrattı. Emir 150 bin kişilik bir ordu ile Gürcistan'a yürümüşü, **Başkumandan Simbat Vekayinamesi**, s. 52; İbnü'l Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısım)**, İnc./Not.: Ahmet Savran, Erzurum 1992, 34,35; **Smbat Sparapet's Chronicle**, s. 68; İbnü'l Adim, **Buygetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Seçmeler)**, Çev/Not/ Açk.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 1989, s. 145; Brosset, **A.g.e.**, s.322,323; İbnü'l-Esir, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.X, s.450; Abû'l-, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 357; Azimi Tarihi, **Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler**, s.53; Telliöglü, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.80; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.117; Vladimir Minorsky, "Caucasia in the History of Mayyafariqin", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** Vol. 13, 1(1949), p.32; İbn Kesîr, **El Bidaye Ve'n-Nihaye**, C.XII., s.350-353; İbn Kalânîsî, olayları kısaca şöyle aktarmaktadır; Bu yıl (H. 515, 1121-1122) Durub'da Gürcülerin görüldüğünü ve bunların Sultan Tuğrul'un arazisini işgal ettikleri rapor edildi. Halep kralı Artuk'un oğlu Emir Necmeddin'den, Türkmenlerden ve Dübes b.Sadaka b. Mazyad'dan yardım istendi. Onlar Tuğrul'un ricasını kabul etti ve ivedilikle büyük bir ordu ile ona katılmak için yola çıktılar. Gürcü orduları korkuya kapıldı, Müslümanlar onlara baskın yaptılar ve Durub'da onları kuşattılar; ama Gürcüler Müslümanları bozguna uğrattı, savaşa onları yendi ve birçoğunu öldürdüler. Bundan sonra Tiflis şehri üzerine ilerlediler ve orayı savaşarak aldılar ve halkın birçoğunu öldürdüler. H.A.R.Gibb, M.A., **The Damascus Chronicle of The Crusades, Ext.and Trans from the Chronicle of İbn Al-Qalânsî**, London 1932, p164.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

büyük bir katliam yaptı.⁹⁶ Selçuklu kuvvetlerinin Gürcü nüfuzunun etkin olduğu sahalarda başarısız olmasının ardından, Sultan Mahmud b. Muhammed (1118-1131), 1123 yılında Gürcistan seferine çıktı ve bir müddet bu bölgede kaldıktan sonra buradan ayrıldı.⁹⁷

1124 yılında Gürcüler Şirvan-Şah'ın ikametgâhı Gülistan sarayını işgalinin ardından, Dağıstan'da Şaburan şehirlerine hücum ettikten sonra Haziran ayında geri dönüşlerinde Javakhet'i, Göle'yi, Kornifor'u ve Pasinler'i alarak İspir'e ve Çoruh boylarına kadar gitti ve geçtiği yerlerdeki bütün Türkmenleri kılıçtan geçirdi veya esir aldı. Sonra oradan Oltu'ya geçerek şehri yaktı ve ardından Trialet'e geri döndü.⁹⁸ Oltu ve İspir ile Çoruh Boylarının Erzurum emirliğinden alınmasından sonra Müslümanlardan gereği gibi korunabilmesi için Kıpçaklar, Javakheti'den İspir'e kadar yeni aldıkları yerlere yerleşmeğe başladılar. 1124 yılı, Kıpçakların en geniş fetihler ile Yukarı Kür ve Çoruh boylarına rahatlıkla yerleştikleri bir dönemdir ve 1125 yılı itibarıyla Kıpçaklar bu bölgelere kendi fetih hakları olarak yerleşmişlerdi.⁹⁹ Hal böyle iken, Bagrathlıları yeniden Kür ve Çoruh boylarına hakim kılarak canlandıran ve onların Abhazia Kralı sıfat ve unvanına, Kartli, Kaheti, Somkheti, Tao ile Klarjeti ve Şirvan Hakimi unvanlarını da katan Kıpçaklardır.¹⁰⁰

C: Türk Nüfusunun Tao-Klarjeti Bölgesindeki Varlığı

Selçukluların 1048, 1054-55 ve 1056-57 yıllarındaki en erken seferleri Khaldia ve Tao'nun otlakları etrafında yoğunlaşmışken aynı şekilde Alp Arslan'ın hem 1064 hem de 1067 seferleri yine Tao ve Somkheti'nin yazlık otlakları yani yaylalarda, Kur nehrini boyunca Kaheti ve Kartli'nin güneyindeki, kışlık otlaklara, yani kışlak olarak bilinen bölgelerde yoğunlaşmıştı.¹⁰¹ Alp Arslan'ın 1064 seferinin Bizans İmparatorluğu ve Gürcistan üzerindeki etkileri büyük olmuştur. Bizans Devleti ile Gürcü ve Ermenilerin doğudaki askeri gücünü tamamen tükenme noktasına getiren Alp Arslan'ın 1064 seferi sırasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en uç noktası olarak Artvin ve civarı da Sultanın hareket sahası içerisinde olmasından dolayı, sefer sırasında Türklerin eline geçen yerler arasında Artvin ve çevresi de bulunmaktadır. Konstaninos Dukas zamanında (1059-1067) yağma akınları ile başlayan ve fetihler ile devam eden Selçuklu yayılma döneminde, Bizans İmparatorunun doğu hududunu savunmayı tamamıyla ihmal etmesi sonucunda Türklerin akınları ile Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan halk, pek ağır şartlara tahammül etmek zorunda kalmıştır. Gürcistan'daki durum ise Bizans'ın konumundan daha ağırdır. Çünkü Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte, bu ülkenin siyasi ve askeri vaziyetinin yanı sıra, sosyal yapısında da önemli değişiklikler başlamış, ülkenin nüfusunda büyük miktarda azalma olmuştur. Akınlar sebebiyle bölge halkı çevre memleketlere göç ederek ülkeyi boşaltmaya başlamıştır. Yerlerini terk eden halkı çiftliklerine döndürmek için krallar yoğun çabalar sarf etmiş ise de pek de başarılı olamamıştır. Bu sırada Kafkasya'ya gelen konar-göçer Türklerin bölgeye ulaşmasının ardından sürdürmüş oldukları

⁹⁶ Mateos, **Vekayi-Nâmesi**, s.269,270; Brosset, **A.g.e.**, s.324; İbnü'l Ezrak, 1153 yılında Tiflis ziyareti sırasında ki olayları aktarırken, Abhaziya Kralı David'in 1111 veya 1116 (505 veya 510) yılında büyük bir ganimetle Tiflis'e geldiğini şehri bir müddet kuşattıktan sonra surları yıkarak zorla şehri aldığını belirtmektedir. Ancak aynı eserde İlgazi'nin Tiflis seferi 515 (1121) de meydana geldiği anlatılmaktadır. İbnü'l Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi**, s. 35,36; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.195; Minorsky, **A.g.m.**, p.29.

⁹⁷ Brosset, **A.g.e.**, s.324; İbnü'l-Esir, **El-Kâmil fi't-Târih**, c.X, s.450.

⁹⁸ Ermeni Kronolojisinde Kralın, yukarı bölgeden (Taik-Tao) ilerleyerek bulduğu Türkleri imha ettiği, Basean (Pasinler) ve Sper'e (İspir) girdiğini ve Ağustos ayında büyük bir zaferle Gürcistan'a geri döndüğünü aktarılmaktadır. Thomson, **A.g.e.**, p.335,336; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi**, s.196;

⁹⁹ Brosset, **A.g.e.**, s.326; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s.25; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.119.

¹⁰⁰ Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.123.

¹⁰¹ Andrew C.S. Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", **İran & Caucasus**, Vol. 9. No.2, 2005, p. 223; İbrahim Yılan'ın kendisinden yurt isteyen Oğuz boylarını Anadolu içlerine yönlendirmesi ve Sultan Tuğrul'un Anadolu seferi sırasında ordusunda kadın ve çocukların bulunması, artık Türklerin bu bölgelere yerleşmeye kararlı olduklarının kati bir göstergesidir.

göçebe hayat tarzı ve yaylak ile kışlaklarının arasında devamlı harekât halinde bulunmaları, bölgenin nüfus olarak yeniden hareketlenmesine yol açtı. Bölgeye gelen Türkler yaz aylarında yaylak olarak Ağrı Dağı'nın etekleri, Samtskhe, Şavşat ve Klarceti ile Tao Bölgesi'nde ki dağları, devamında ise hem Gürcü ordularının saldırılarından korunmak hem de kışlak olarak Tao Bölgesi'ni kullandılar. Ancak Tao Bölgesi, kış aylarındaki zor hava şartlarından dolayı devamlı bir şekilde Kışlak olarak kullanılmadı.¹⁰²Sultanın Aphazia ve Kartli seferleri sonucunda önceki dönemlerde büyük kitleler halinde Doğu Anadolu'ya giriş yapan Selçuklu Türkleri artık Doğu Karadeniz boyunca ilerlemiş ve bölgenin hızla Türkleşmesine neden olmuştur.

Kendinden önceki Selçuklu Sultanları zamanında olduğu gibi Melikşah döneminde de yapılan seferler, otlak arazisi olarak bilinen Tao ve Samsvilde etrafında yoğunlaşmıştı.¹⁰³ Büyük Türk Fethi olarak da adlandırılan 1080 yılındaki Selçuklu akımları Gürcüler için ağır sonuçlar doğurdu. Yoğun olarak tarıma dayalı ülke ekonomisi Selçuklular tarafından yapılan göçebe hayat tarzı ve yanlarında devamlı bulundukları büyük hayvan sürüleri yüzünden büyük zarar gördü. Aynı zamanda yaşanan bu olaylar ülkenin sosyal ve ekonomik sistemini çökme aşamasına getiren bir tehlike doğurdu.¹⁰⁴ Melikşah dönemi seferler sırasında bölge halkı güvenli dağlık alanlara ve kalelere sığınmış, ülkedeki bütün düzlük alanlar Türkmenlerin yaylağı haline gelmişti. Hatta Ahmed'in seferi sırasında Asis-Fori Bölgesi, Klarceti, deniz kıyısına kadar Şavşat, Ardanuç, Acara, Samtskhe, Kartli ve Kutayis havalisi tamamen Türkler eline geçmiş ve bu bölgeler Türk boylarının yaylakları haline gelmişti. Zira Türkler, İlk kar yağana kadar buralarda kaldıktan sonra geri gidiyorlar ve bahar gelince yeniden gelerek bu bölgelerde kalıyorlar, kış gelince yine gidiyorlardı. Kaynağın aktardıklarından anlaşıldığı gibi büyük Türk kitleleri, özellikle Klarceti, Şavşat ve Ardanuç gibi bölgelerinde konar-göçer şekilde hayat tarzı sergiliyor, bu bölgeleri ise Yaylak olarak kullanıyorlardı.¹⁰⁵

Gürcü bölgelerinde kendinden önce başlayan Türk iskânını ve hâkimiyetini sona erdirip buralardan kaçıp dağlara sığınan Gürcü ahaliyi tekrar eski yerlerine döndürmek üzere harekete geçen Kral David, Selçuklulara haraç ödemeyi kestikten sonra Türklerin kışı Gürcistan'da geçirme alışkanlıklarına son vermek istediği bilinmektedir. Bu istekleri doğrultusunda David'in Selçukluları Avchala, Dighomi ve Kur Nehri'nin aşağı kısımları ile Rioni kıyılarındaki kışlaklarından mahrum ettiği iddia edilmesine rağmen¹⁰⁶ yine aynı kaynaktan anlaşıldığı gibi David döneminde, Göçebeler, bu bölgelerdeki sürekli yerleşim yerlerini etkilemeye devam etmişler, devamında terk edilmiş, harap olmuş bölgelere çadırlarını, aileleri ve çiftlik hayvanlarını yerleştirerek kullanışlı hale getirmişlerdir. Onlar kış geldiğinde hemen bölgeden ayrılır, yazın yüksel yerler ile kışın ovalar arasında hayvanları ve aileleri ile hızlı bir şekilde göç etmenin en güzel örneklerini sergiliyorlardı.¹⁰⁷ Kral David döneminde Türkler, daha çok kışlık otlak olarak bağbozumunda (Ekim) bütün kıtaları ile Somkheti'ye gider, ilkbaharda olduğu gibi kışın da çok güzel yerler olup otlaklar, çok miktarda odun ve su, bolca muhtelif av hayvanı bulunan, her bakımdan faydalı ve güzel yerler olan Tiflis'den Berza'ya kadar yayılırlar, Kur ve İori Nehri kıyılarında yerleşirlerdi. Sayısız at, koyun, katır ve deve sürüleri ile gelen Türkler, çadırlarını orada kuruyorlar ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlıyorlar, rahatlık ve sevinç içinde tatlı bir hayat sürüyorlar, şehirler ile ticaret yapıyor ve aynı zamanda istedikleri zamanda bölge içerisinde dolaşarak gerekli

¹⁰² Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", p. 221; Telliöglü, **Osmanlı Hâkimiyetine**, s.77-79; Brosset, **A.g.e.**, s.316; Allen, **A.g.e.**, p. 101; Tao bölgesindeki Parhal Dağlarında görülmeye değer yaylalar, doğuda Kaçkar Dağları ve iki üç günlük yürüyüş ile varılan Zigana Geçidine kadar gider ve ayrıca yoğun ağaçlı dağlar Karadeniz de Ardeşen'e kadar ulaşır. Djobadze, **A.g.e.**, p.178.

¹⁰³ Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia" p. 223.

¹⁰⁴ Meskhia, **A.g.e.**, p.13.

¹⁰⁵ Brosset, **A.g.e.**, 307; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

¹⁰⁶ Thomson, **A.g.e.**, p.317; Brosset, **A.g.e.**, s.311,312; Alasania, **A.g.m.**, s. 794.

¹⁰⁷ Speros Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", **Dumbarton Oaks Papers**, Vol. 29 (1975), p.51.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ganimetleri alıyorlardı. Türkler, ilkbaharda da Somkheti ve Ağrı Dağı eteklerine çekilmeye başladılar, bu güzel ve yeşil ovalardan yazın da büyük miktarda ot ve mambalar bulurlardı. Nüfuslarının çokluğundan dolayı hiç kimse onlara dokunamıyor veya bu bölgelerden uzaklaştırmıyordu.¹⁰⁸ Bununla birlikte 1110 yılında Mastata civarındaki savaş sırasında Tao bölgesinde konaklamış bulunan Türk kabilelerine ait binlerce çadırın bulunduğunu bildirilmektedir.¹⁰⁹ Gerek Mastata savaşından sonra gerekse Rustof'un alınmasına müteakip Türklerin kışlık karargâhlarından kral tarafından uzaklaştırıldıkları iddia edilmektedir. Ancak aynı kaynak Türklerin daha sonraki seferler ardından da Kışlık karargâhlarından mahrum kaldıklarına dair bilgiler vermekte, bu ise David'in Türkleri uzaklaştırma çabalarının uzun dönem sonuçsuz kaldığının bir kanıtı olarak gösterilebilmektedir.¹¹⁰

Kral David'in uzun uğraşlar sonucunda büyük Türk kitlelerini Tao-Klarceti bölgesinden uzaklaştırmış olmasına rağmen kısa zaman sonra bölge yeniden bir Türk zümresinin iskân yeri halinde geldi. Çünkü Kral David, yapacakları hizmet karşılığında, Kıpçaklara yazlık-kışlık olmak üzere yurtluklar vererek yerleşmeleri ve göçebelik yapabilmeleri için güzel bölgeler tahsis edip onları ödüllendirmişti. Bölgede bunlar yaşanırken 1125'de Vladimir Monomakh'ın ölümünün ardından Kıpçak reisi Atrak'ın mahiyeti ile Don nehri civarına geri dönmesi, yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.¹¹¹ Çünkü Gürcistan'a gelen Kıpçakların bütün bir kısmı liderleri ile geri dönmemiş ve buralarda kalarak Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarına yerleşmişlerdi. Doğu Anadolu'da Çıldır Gölü çevresindeki Kıpçaklar işte bunların halefleridir. Ayrıca Kırzioğlu'na göre, Kıpçakların yerleştiği yerler arasında Tao, Klarceti ve Şavşat'da bulunmaktadır.¹¹² Ayrıca Gürcü kaynağı, Kral David'in Tiflis'i zapt ettiği sırada Heret, Somkheti, Taşir, Javakheti, Aşağı Ardahan ve Ardahan kaleleri dışında hiçbir yerde halkın bulunmadığını hatta Tao bölgesinin Dimitri döneminde yeniden halk ile dolduğunu iddia etmiştir.¹¹³ Bu iddia, Kral David'in son dönemleri ile Dimitri zamanında, büyük bir çoğunluğu terk edilmiş bölgelere yeniden nüfus kazandırılması için katkıda bulunan ve sürekli olarak Hristiyanlaştırılması başarılan Kıpçak ve ailelerinin Tao ve çevresine yerleştirilmeleri ile açıklanabilir.¹¹⁴

Bu yerleşimlerin bir sonucu olarak, Ahılkelek, Ahıska, Ardahan, Oltu, Tortum Şavşat ve Artvin yerli halkının konuştuğu Türkçe, Kıpçak ağzına dönmüştür.¹¹⁵ Aynı şekilde özellikle Trabzon ağızlarında Kıpçak Türkçesi'nin izleri bu gün bile yaşamaktadır. Ayrıca yöredeki güneş duası, sayı kurmak gibi günümüzde de devam eden Şamanizm gelenekleri, bu gün Müslümanlığı

¹⁰⁸ Thomson, **A.g.e.**, p.323; Vryonis, **A.g.e.**, p.284.

¹⁰⁹ **Juansher's Concise History of the Georgians**, p.110.

¹¹⁰ Brosset, **A.g.e.**, s.316,317; Alasania, **A.g.m.**, s. 794.

¹¹¹ Atrak'ı geri götürmek için gelen kabiledaşları hiçbir netice elde edememişler, Bunun üzerine huzuruna gelen elçilerden biri ona bir demet kuru çimen otu göstermesi üzerine Atrak hemen otağını toplayıp Don nehri boylarına geri dönmüştür. L.N. Gumilev, **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, Çev.: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2003, s.270.

¹¹² Kurat, **Ag.e.**, s.84; Togan, **A.g.e.**, s. 200; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, s.112; Yücel, **A.g.e.**, s.62,63.

¹¹³ Brosset, **A.g.e.**, s. 339.

¹¹⁴ Vryonis, **A.g.e.**, p.285.

¹¹⁵ Gökbel, **A.g.e.**, s.160; Turgut Acar tarafından düzenlenen Artvin Ağızları haritasında dört ayrı bölgeye ayrılan Artvin ilinde, I. Grubu oluşturan Artvin Merkez, Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli ilçelerinde Kıpçak özelliklerini görmek mümkündür. Turgut Acar, **Artvin ve Yöresi Ağızları**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1972, s.31,22; Yusufeli ağzında, İstanbul Türkçesinde mevut olmadığı için Gürcüce sanılan pek çok Kıpçakça kelime mevcuttur. Bunlar Oğuzca ile ortak kullanılan "şişek, şora tavarcuh, aluş, kete" gibi kelimelerdir. Bölgede Kıpçak varlığına bir kanıt olarak sunulabilecek kelimeler, Osoy -onun gibi tıpkısı-, Gadana- Köpeklerin boğazına takılan dişli halka-, Gatıh-Gatuh, Gatoh, Kıpçak Türkçesi sözlüğünde ekmekle beraber yenilen süt, yoğurt gibi şeylerdir. Kelime, Katık manasında olup Kıpçakcanın bir kalıntısıdır ve Kıpçak lehçelerinde "Yemek", "Yoğurt" ve "Ekşimiş Süt" manalarına gelmektedir. Sinan Uygur, "Yusufeli Ağzındaki Kıpçakça Kelimeler", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu**, İstanbul 2010, s.342,343; Geniş bilgi için bkz.: Erdinç Demiray, **Ahıska Türkleri Ağzı**, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

benimseyen Kıpçakların bir izi olarak hala bölgede yaşamaktadır.¹¹⁶ Hal böyleyken Gürcüce bilmelerinden dolayı bölgedeki Kıpçakların bir kısmı Gürcü olarak kabul edilmektedir. Ancak beyaz tenli, sarı saçlı, gök gözlü, uzun boylu, çengel burunlu Kıpçaklar, günümüz bu yöre insanının sarışın tipinde yaşamakta ve bu antropolojik özellikleriyle genelde esmer, siyah saçlı, ela gözlü, düz ve ince burunlu Gürcülerden kolayca ayırt edilebilmektedir. Günümüzde Müslümanlığı benimsemiş bir hâlde özellikle Artvin, Rize ve Trabzon'da Kıpçak antropolojik özelliklerine sahip Türkler çoğunluklardır.¹¹⁷

D: Sonuç

XI. yüzyılın başından itibaren İberia'daki bütün siyasi olaylara müdahil olarak yayılmacı bir politika izleyen Bizans İmparatorluğu, II. Basileios'un 1025 yılında ölümünün ardından bölgede sahip olduğu gücü yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Ancak Bizans'taki taht değişikliği, İberia ve Kartli coğrafyasında önceden beri var olan siyasi çekişmelerinin yeniden gün yüzüne çıkmasını sağladı. Yeni İberia kralının küçük yaşta başa geçmesini fırsat bilerek taht mücadelesine girişen Orbelyan Liparit, kazandığı başarılarla hem İberia hem de Kartli'deki güçlü yöneticilerinden birisi haline geldi. Fakat IV. Bagrat ve Liparit arasındaki çekişme ve mücadeleler, bölgedeki istikrarsızlığın derinleşmesine sebep oldu. Yaşanan bu siyasi buhranlar, Bizans'ın bölgeye yeniden müdahale etmesine yol açmış ve İmparator, birbirleri ile mücadele eden iki İberia yöneticisine, anlaşma yapmaları konusunda telkinlerde bulunarak, yaklaşmakta olan Türk akınlarına karşı bir ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Bu karışıklıklar arasında yeni ve daha etkin bir kuvvet Anadolu'ya giriş yaptıktan sonra Türkler, özellikle Pasinler savaşında aldığı başarı ile kendinden söz ettirmiştir. Uzun bir süre yağma ve ganimet amacı güden Türk akınları, Tao-Klarceti'ye kadar uzanmış ve bölgede yeni bir dönem başlatmıştır. Selçuklular, batıya doğru hareketlerinin ardından kısa zaman içinde Anadolu içlerine ve Karadeniz kıyısına kadar ilerlemiş ve karşılaştıkları bölge halkları üzerinde büyük bir üstünlük sağlayarak hâkimiyetlerini kabul ettirmişlerdir. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye yönelen akınların amacında değişiklikler yaşanmış ve özellikle Sultan Tuğrul'un seferi sırasında Tao-Klarceti bölgesi ve Çoruh Havzası'nı takip eden akıncıların Trabzon'a kadar ulaşması artık ganimet değil de iskân ve yerleşme gayesi güdüldüğünün bir delilidir. Süryani Mihail, Türklerin özellikle, Karadeniz Bölgesi'nde yerleşme gayelerine değinerek, akıncıların, Karadeniz mıntıkasının bütün köy ve kasabalarını yağma ettiklerini ve buraların halktan boşaltılmış olduğu için, fırsattan istifade eden Türklerin bu boş alanlarda ikamet ettiklerini söylemiştir. Kısa zaman sonra Selçuklularda taht değişikliğinin yaşanmasının ardından, Sultan Alp Arslan, Gürcistan'a iki önemli sefer düzenlemiş, özellikle ilk sefer sonucunda bölgenin neredeyse tamamını Türkler eline geçmesi, artık Tao-Klarceti'de farklı bir yaşam tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Konar-Göçer Türk kitleleri yeni fethedilen bölgelerde iskân ettirmeye başlanması, Doğu Karadeniz coğrafyasında yaylak ve kışlak kültürünü doğururken, özellikle de Tao-Klarceti, sahil kıyısına kadar Türklerin dönem dönem yaylakları olarak kullanılmıştır. Türkler, ilkbaharda bölgeye geldikten sonra yaz boyunca hayvanları ile otlaklarda kalıyor ve ilk kar yağıp kış gelince de kışlaklarına geri dönüyorlardı. Gürcü kaynağının da dediği gibi, Ahmed'in seferi sırasında Asis-Fori bölgesi, Klarceti, deniz kıyısına kadar Şavşat, Ardanuç, Acara, Samtskhe, Kartli ve Kütayis havalisi tamamen Türkler eline geçmiş ve bu bölgeler Türk boylarının yaylakları haline gelmişti. Ancak bölgedeki Türk iskânı Gürcü Kralı David'i fazlaca rahatsız etmiş, Kral, uzun ve çetin mücadeleler sonucunda konar-göçer Türkleri bölgeden uzaklaştırmaya muvaffak olmuştur. Kısa süre iskândan mahrum kalarak ıssızlaşan Tao-Klarceti, Kralın daveti üzerine, XII. yüzyılın başlarında kırk bin ailelik Kıpçak nüfusunun, Kafkasların kuzeyinden geldikten sonra bölgeye

¹¹⁶ Günümüzde halen daha Rize ve çevresinde nişan veya düğünlerde gelin evine ilk defa gelen damada uygulanan davranışlar, Kıpçak ve çevrelerinde yaşayan halklarda sıkça karşılaşılan " güveye eziyet çektirme" geleneğinden kaynaklandığı bilinmektedir. Turgut Günay, **Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, Ankara 2003, s.24.

¹¹⁷ İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", **Karadeniz Araştırmaları**, S.5, Bahar 2005, 8,9; Gökbel, **A.g.e.**, s.160.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

yerleşmesiyle, yeniden eski ve canlı günlerine geri dönmüştür. İşte bu göç ve iskân hareketi bölgenin bundan sonraki siyasi ve sosyo-ekonomik hayatını tamamen değiştirmiştir. Kıpçaklar yüzyıllar boyunca Gürcü siyasi hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak yaşamlarını sürdürürken, özellikle Tao-Klarceti bölgesindeki iskânları sonucunda dil ve fiziksel özellikleriyle bölgede yaşayan toplumlari derinden etkilemişlerdir. Günümüzde halen daha Artvin ve çevresinde yapılan ağız çalışmalarında Kıpçak etkilerini görmek ve yaşayan bölge halkının fiziksel yapıları tahlil edildiği zaman tipik Türk özelliklerine rastlamak mümkündür. Kaynaklar ışığında yapılan çalışma ve araştırmalar sonucunda Türklerin gerek konar-göçer kabileler sayesinde gerekse Kıpçak aileler vasıtasıyla bölgenin siyasi ve sosyal yapısına büyük etki ettiği sonucuna varılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Turgut, Artvin ve Yöresi Ağızları, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1972.
- Ahmed Bin Mahmûd, Selçuk- Nâme I, Haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- ALASANI, Guili, “Gürcistan Kıpçakları”, Türkler, C.II., Ankara 2002, s.793-797.
- ALLEN, W.E.D., A History of The Georgian People, London 1932.
- _____, The “March-Lands of Georgia”, The Geographical Journal, VOL. 74, No 2 (Aug. 1929), pp. 135-156.
- Anonim Selçuknâme, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III) Nşr.: Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.
- Asolik, Histoire Universielle, (Étienne Asolik de Tarôn), Traduite de L’Arménien at Annotée, Par Frédéric Macler, Livre III, Paris 1917.
- Azimi Tarihi, Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler, Neş.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 2006.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi, Türkçeye Çev.: Hrand D. Andreyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.
- BEDROSIAN, Robert, Vardan Arewelts'i's Compilation of History, Long Branch, New Jersey 2007.
- BERDZENİŞVİLİ, Nikoloz – Canaşıa, Simon [İvane Cavahişvili], Gürcistan Tarihi, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 2000.
- BEYGU, Abdurrahim Şerif, Erzurum Tarihi, Abideleri, Kitâbeleri, İstanbul 1936.
- BOSWELL, A. Bruce, “The Kipchak Turks”, The Slavonic Review, School of East European Studies ,V. 6.No, (London-Jun., 1927), pp.68-85.
- BROSSET, Marie F., Gürcistan Tarihi, (Eski Çağlardan 1212 yılına Kadar), (Çev.: Hrand D. Andreyan), Not.: ve Yay., Erdoğan Merçil, TTK. Yay., Ankara 2003.
- BROSSET, Marie F.,Collection D’Historiens Armeniens,-Samouel D’Ani, Tables Chronologiques- , S-Petersbourg,1876.
- CHAMİCH, Father Michael, History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era, Trans.:Johannes Avdall, Calcuta 1827.
- ÇİĞDEM Süleyman, “Urartu Krallığı’nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt IX, Sayı 1, Erzurum 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- DEMİRAY, Erdiñç, Ahıska Türkleri Ağzı, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011.
- DIAKONOFF, M.–M.Kashai, S., Geographical Namse According to Urartian Texts, Wiesbaden 1981.
- DJOBADZE, Wachtang, Early Medieval Georgian Monasteries in Historic Tao, Klarjet’i and Şavşat’i, Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992.
- EDWARDS, Robert W., The Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University 1986, Vol. 40, p. 165-182.
- FALLMERRAYER, Jakob Philipp, Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, Ter.: Ahmet Cevat Eren, Yay/Haz.: Celalettin Yavuz-İsmail Hacıtettahoğlu, Not.: İbrahim Tellioglu, TTK Yay., Ankara 2011.
- FORSYTH, Jonh Harper, The Byzantine-Arap Chronicle (938-1034) of Yahya b.Sa’id al-Antaki, Vol. II, The University of Michingan 1977.
- GOLDEN, Peter B., “The Turkic Peoples and Caucasia” Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p.45-67.
- _____ “Cumanica I: The Qıpcaqs in Georgia” Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p.45-86.
- _____ “The Polovci Dikii” Nomands and their Neighbours in the Russian Steppe,- Turks-Khazars and Qipchaqs- Variorum 2003, p. 296-309.
- _____ “The Case of Pre-Chinggisid Rus’ and Georgia” Nomands in the Sedentary World, England, Curzon 2001, p. 24-76.
- _____ Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev.: Osman Karatay, Ötüken Yay., İstanbul 2012.
- GÖKBEL, Ahmet, Kıpçak Türkleri, (Siyasi ve Dini Tarihi), Ötüken Yay., İstanbul 2000.
- GREGORY, Abû'l-Farac (Bar Habraeus), Abû'l-Farac Tarihi, Süryaniceden İng. Çev.:Ernast A. Wallis Budge, Trk. Çev.: Ömer Rıza Doğrul, C.I., TTK. Yay., Ankara 1999.
- GROUSSET René, Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi, Çev.: Sosi Dalanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- GUMİLEV, L.N., Hazar Çevresinde Bin Yıl, Çev.: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2003.
- GÜNAY, Turgut, Rize İli Ağızları (İceleme-Metinler-Sözlük), Ankara 2003.
- Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfî, Nüzhet el-Kulûb, Trc.:Guy Le Strange, Edt.: Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt 1993.
- Hamdu’llah Mustawfî -i- Qazwini, The Tarikh-i Guzide or “Select History”, Compiled in A.H.730 (A.D.1330) And Now Abridged in English from a Manuscript Dated A.H. 857 (A.D.1453) Edward G. Browne, R.A.Nicholson, Leyden-London 1913.
- H.A.R.Gibb, M.A.,The Damascus Chronicle of The Crusades, Ext.and Trans from the Chronicle of İbn Al-Qalânîsî, London 1932.
- HEWSEN, Robert H. The Geography of Ananias of Sirak (Asxarhac’oyc’), The Long and Short Recensions, Wiesbadan 1992.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- _____, Armenia A Historical Atlas, The University of Chicago Press, Chicago 2001.
- HOLMES, Catherine, Basil II and The Governance of Empire (976-1025), Oxford 2005.
- HONİGMANN, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Çev.: Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1970.
- HÜBSCHMANN, Heinrich, Die Altarmenischen Ortsnamen, Amsterdam 1969.
- IOANNES Zonaras, Tarihlerin Özeti, Çev.: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.
- İbnü'l Adim, Buygetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Seçmeler), Çev./Not./Açk.: Ali Sevim, TTK. Yay., Ankara 1989.
- İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, Çev.: Heyet, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- İbn Kesîr, El Bidaye Ve'n-Nihaye, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1985.
- İbnu'l-Ezrak, Meyyâfârîkîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısım), İnc./Not.: Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İmad ad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî Al-Bundârî, Zubdat Al-Nusra va Nuhbat al 'Usra, (Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi), Çev.: Kivameddin Burslan, TTK. Yay., Ankara 1999.
- JACOB, Xavier, Les Turcs Au Moyen-Age, TTK. yay., Ankara 1990.
- John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History, 811-1057, Introduction, Text And Notes Translated By John Wortley, Cambridge University Press 2011.
- Juansher's Concise History of the Georgians, Trans.: Robert Bedrosian, New York, 1991.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Sultan Melikşah, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1973.
- KAVRELİŞVİLİ, Rion, "Gürcistan Kralı IV. David Ağmaşenebeli'nin Tarihiçisi (XII.YY) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Kayseri 27-30 Eylül 2010.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Ani Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara 1982.
- _____, Kars Tarihi, İstanbul 1953.
- KSENOPHON, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul 1998.
- _____, Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, TTK Yay., Ankara 1992.
- KONUĞU, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi- Alp Arslan ve Zamanı, TTK. Yay., Ankara 2001.
- KURAT, Akdes Nimet, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 2002.
- LANG, David Marshall, Eski Halk ve Ülkeler, Gürcüler, Çev.: Neşenur Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul 1997.
- Lastivertli Aristakes, Patmut'ıwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes Lastivertc'i's History, trans.: Robert Bedrosian, New York 1985.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- Lastivertlı Aristakes, Patmut'ıwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Natiom Armenienne, trans.: Karen Yüzbashian, (Marius Canard-Haig Berberian) Bürksel 1973.
- LORDKİPHANİZDE, Mariam, Georgia in The XI-XII Centuries, Tbilisi 1987.
- MERÇİL, Erdoğan, Selçuklular-Makaleler, -Emir Savtegin- İstanbul 2011.
- MESKİHA Sh. A., An Outline of Georgian History, Tblisi 1968.
- METREVELİ, Rion, The Golden Age, Georgia from the 11 th Century to the First Quarter of the 13 th Century, Tbilisi 2010.
- Mevdûdî, Selçuklular Tarihi I., Çev.: Ali Genceli, Hilal Yay. Ankara 1971.
- Michaelis Attalioae, Historia, (Invent, Descript, Correct Immanuel Bekkerus), Bonnae 1853.
- MİKABERİDZE, Alexander, Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia, Vol. I, (22jul2011), <http://books.google.com.tr/books>.
- Mikhael Attaleiates, Tarih, Çev.: Bilge Umar, Ark. Sant. Yay., İstanbul 2008.
- Mikhail Psellos'un Khronographia'si, Çev.: Işın Demirkent, Ankara 1992.
- MİNORSKY, Vladimir, Studies in Caucasian History, Cambridge 1953.
- _____, "Caucasica in the History of Mayyafariqin", Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 13, 1(1949) pp. 27-35.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Düvel, (Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), Yay.: Ali Öngül, İzmir 2000.
- Müverrih Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi, (889-1269), Çev.: Hrand D. Andreeyan, İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, c.I, Sayı:2, İstanbul 1937.
- PEACOCK, Andrew C.S. " Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", İnan & Caucasus, Vol. 9. No.2, 2005, p. 205-230.
- _____, "Georgia and the Anatolian Turks in the 12th and 13 th Centuries" , Anatoian Studies, Vol.56 (2006), pp.127-146.
- PEREİRA, Michael, East of Trebizond, London, 1971.
- RAPP, Stephan H., Studies in Medieval Georgian Historiography: Early Texts and Eurasian Contexts, Lovanı in Aedibus Peeters 2003
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Cami'ü't Tevâtiğ, Selçuklu Devleti, Çev.: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenga Yay., İstanbul 2010.
- SAFRAN, Mustafa, " Kuman/Kıpçaklar", Türkler, C.II., Ankara 2002, s.785-792.
- SEVİM, Ali, "Mir'âtu'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân" Türk Tarihi Belgeler Dergisi,C.XIV, S:18, TTK.Yay., Ankara 1989-1992.
- SEVİM, Ali, "İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485-13038-1092)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C.XXVI, S: 30, TTK Yay., Ankara 2005.
- Sıbt İbnu'l Cevzî, Mir'âtu'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Seçme, Tercüme ve Değ.: Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- SİNCLAİR, T.A., Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey, C.II, Londra 1989.
- Smbat Sparapet's Chronicle, Trans.: Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005.
- SİHARULİDZE, Yuri - Manvelişvili, Alexandre - J. Gogebaşvili-Tsate Batsaşi-İvane Canavhişvili-Biçi Tezelişvili-Mihako Tseretli-Mariam Lortkipanidze, Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Haklarının Tarihi ve Kültürü, Çev.: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 2005.
- Stephanos Orbelyan, Histoire de la Siounie, Trans.: Marie F. Brosset, Saint- Petersburg 1864.
- SUNY, Ronald Grigor, The Making of the Georgian Nation, Indiana Universty Press 1994.
- Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çev.: Hrant D. Andreasyan, T.T.K. Basılmamış Nüsha, İstanbul 1944
- Şaduddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev.: Necati Lügal, TTK. Yay. Ankara 1999
- ŞENGELİYA, N.N., "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", Tarih İncelemeleri Dergisi, Çev.: Mehmet Mürselov, C. XXII, S: 2, Aralık 2007. s. 227-240.
- Tabakat-ı Nasiri, Selçuklular, Ter./Not.: Erkan Göksu, Tokat 2011.
- TELLİOĞLU, İbrahim, XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri, Serander Yay., Trabzon 2009
- TELLİOĞLU, İbrahim, Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Serander Yay., Trabzon 2007.
- _____, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", Karadeniz Araştırmaları, S:5, Bahar 2005, s.1-10.
- TEZCAN, Mehmet, "Selçuklu Fethi Öncesi II. Basileios'un İberia Seferleri (1021-22) Sırasında Trabzon'daki İkameti ve Bu Seferlerin Türk Fetihlerine Tesirleri", Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu Kültür ve Tarih Sempozyumu, Türk Ocakları Yay 16-18 Mayıs 2006 Trabzon.
- The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha, text/edit.: S.Qaukhchishvili, Trans, Katharine Vivian, Amsterdam 1991.
- The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, Translated and Edited by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, Massachusetts, 1953.
- THOMSON, Robert W., Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle, The Orginal Georgian Texts and The Armenian Adaptation, Oxford 1996.
- TOGAN, Zeki Velidi, Umumî Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981.
- TOUMANOFF, Cyril, Studies in Christian Caucasian History, Georgetown University Press, Washington 1963.
- _____, "Amenia and Georgia", The Cambridge Medieval History, Vol. IV. The Byzantine Empire part I. Chapter XIV., Cambridge 1966, p.593-637.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1998.
- _____, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987.

Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-1336) ve Papaz Girgor'un Zeyli (1136-162)*, Çev.: Hrand D. Andreasyan, Not.: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç, TTK. Yay., Ankara 2000.

UYĞUR, Sinan, "Yusufeli Ağzındaki Kıpçakça Kelimeler", *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu*, İstanbul 2010, s.341-344.

VRYONİS, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971.

_____, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29 (1975), pp.41-71.

Yağ ya ibn Saïd al-Antākī, *Histoire de Yahya-ibn-Saïd d'Antioche, continuateur de Saïd-ibn-Bitriq, Krachkovski I.(Ignati Iulianovich), Alexander Alexandrovich Vasiliev*, Paris : Brepols, 2002.

YİNANÇ, M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

YÜCEL, Muallâ Uydu, *İlk Rus Yıllıklarında Göre Türkler*, TTK. Yay., Ankara 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

